

Mitsen en maren bij *mits* en *tenzij*

Studie naar de betekenis en onderlinge verhouding van de voorwaardelijke voegwoorden *mits* en *tenzij*

Masterscriptie Taalbeheersing

Naam: Maarten Zantinge

Studentnummer: s1302264

Emailadres: maartenzantinge@gmail.com

Begeleider: Dr. R.J.U. Boogaart

Tweede lezer: Dr. H. Jansen

Datum: 07-07-2014

Samenvatting

Dit is een verslag van een kwantitatief onderzoek naar de eigenschappen van *mits* en *tenzij* en hun onderlinge verhouding.

Conditionele constructies zijn er in soorten en maten. Ze bevatten altijd minstens een antecedent of protasis en een consequent of apodosis; de meest simpele conditionele vorm is p, q . Voor de interpretatie van conditionele constructies zijn meerdere eigenschappen van belang: de houding van de spreker, de vorm van de bewering, de gebruikte argumentatieve richting en -kracht, eventueel aanwezige nadruk, eventuele wenselijkheid en onwenselijkheid van de premissen, en de context.

Conditionele constructies laten zich onderscheiden in voorspellende en niet-voorspellende. Voorspellende conditionelen creëren minstens twee alternatieve mentale ruimtes, terwijl er bij niet-voorspellende maar sprake is van één mentale ruimte. Het blijkt dat *mits* en *tenzij* vooral geschikt zijn voor gebruik in voorspellende conditionelen, en in combinatie met negatieve epistemische houding: de voorspeller weet als hij zijn voorspelling maakt nog niet wat de uitkomst zal zijn. Daarnaast blijkt *tenzij* geschikt in een bepaald type niet-voorspellende conditionelen, de zogenaamde speech-act-conditionelen.

Mits en *tenzij* hebben beide een unieke betekenis, maar kunnen in bepaalde omstandigheden worden vervangen door alternatieven. Wie *mits* bedoelt, kan zich dikwijls uitdrukken met *als* – al of niet versterkt tot ‘alleen als’, ‘slechts dan als’, enzovoort – en wie *tenzij* wil zeggen, kan zich soms ook redden met *als niet* of *behalve als*. Het blijkt dat *tenzij* in een aantal opzichten flexibeler is dan *als niet* en *behalve als*, waardoor *tenzij* een effectief voegwoord voor conditionele constructie is. *Mits* is, aan de andere kant, weinig flexibel, kan alleen voorkomen in combinatie met een notie van wenselijkheid, en kan in veel gevallen relatief probleemloos door andere voegwoorden als *indien*, *wanneer* en *als* vervangen worden. Een andere observatie is dat *mits* vaker in een zin mag voorkomen en *tenzij* maar één keer, wat *tenzij* unieker maakt.

Het komt voor dat *mits* als *tenzij niet* kan worden geformuleerd en *tenzij* als *mits niet*, maar beide omschrijvingen leveren vrijwel nooit een betere zin op, omdat dan de argumentatieve richting wordt veranderd en omdat het resultaat minder efficiënt is.

In het corpus – verslagen van plenaire vergaderingen in de Tweede Kamer – komen *mits*- en *tenzij*-gebruik geregeld voor, hoewel *tenzij*-gebruik ongeveer twee keer vaker. In alledaags taalgebruik, wat nadrukkelijk niet het onderzoeksterrein van deze studie is, liggen de zaken anders: daar wordt *tenzij* waarschijnlijk minder vaak gebruikt, en *mits* vrijwel nooit. *Behalve als* respectievelijk *als* zijn in dat domein meer voor de hand liggende alternatieven.

Voorwoord

Op 11 december 2013 is Kees van Kooten te gast bij *De Wereld Draait Door*. Hij heeft dat jaar het Groot Dictee der Nederlandse Taal geschreven, en zal dit een week na de uitzending voordragen in het bijbehorende tv-programma. Bij *De Wereld Draait Door* schuift hij aan om een en ander over zijn visie op taal en taalgebruik toe te lichten. De medeoprichter van het Simplisties Verbond vertelt onder meer dat hij het van minder belang vindt altijd maar alles correct te moeten spellen. Er zou juist wat correcter *gesteld* mogen worden, vindt hij. Bij wijze van voorbeeld komt hij met *mits* en *tenzij* op de proppen. Omdat *mits* en *tenzij* bepaald geen synoniemen zijn, zijn onbegrijpelijke zinnen het resultaat wanneer ze in elkaars plaats worden gebruikt, wat in de praktijk wel voorkomt. Als parafraze voor *mits* geeft Van Kooten ‘tenminste als’ en ‘tenminste wanneer’; voor *tenzij* geeft hij ‘behalve als’. In die betekenissen hebben beide voegwoorden een min of meer tegengestelde werking. Met *mits* schep je een voorwaarde waaraan voldaan moet worden, met *tenzij* introduceer je juist een uitzondering. Als voorbeeld van een foutief gebruik *mits*, waar *tenzij* wordt bedoeld, haalt Van Kooten een zin aan waarmee de spreker wil uitdrukken dat bomen die op een lijst staan niet gekapt mogen worden. Die luidt: *Er is geen kapvergunning nodig, mits de bomen op een lijst staan*. In dit geval ondervindt de natuur geen voordeel van de lijst, omdat het bestaan van de lijst juist de voorwaarde schept om zonder vergunning te mogen kappen. Zou het om zieke bomen gaan, door de boswachter als zodanig met verf gemarkeerd, dan zou het misschien wel een begrijpelijke zin zijn. De kap van de bomen is dan wenselijk. Maar bedoeld was: *Er is geen kapvergunning nodig, tenzij de bomen op een lijst staan*. In dit geval is wel een kapvergunning nodig voor het kappen van bomen die op de lijst staan, waardoor deze bomen een beschermde status krijgen. Deze scriptie zal weinig doen om het maken van dit soort fouten tegen te gaan, maar zal voor wie het onderscheid kent misschien een paar nieuwe inzichten bevatten.

In de zomer van 2013 ontwikkelde zich bij mij het idee een scriptie te willen schrijven die iets met conditionele zinnen van doen heeft. Na verschillende artikelen en boeken onder ogen gekregen te hebben, verplaatste mijn interesse zich van conditionaliteit in het algemeen naar een steeds kleiner wordend domein, om uiteindelijk halt te houden bij de Nederlandse voorwaardelijke voegwoorden *mits* en *tenzij*. Na vastgesteld te hebben dat er niet bijster veel over deze voegwoorden is geschreven, heb ik mij ten doel gesteld hier enige verandering in te brengen. Deze masterscriptie is daarvan het resultaat. Na een theoretisch kader van twee hoofdstukken presenteer ik een corpusonderzoek, waarin ik het *mits*- en *tenzij*-gebruik in de Tweede Kamer analyseer. Het uiteindelijke doel daarvan is om meer te leren over de kenmerken van deze voegwoorden, en om ze met elkaar te vergelijken: hebben *mits* en *tenzij* precies een tegengestelde betekenis – zijn ze als water en vuur – of liggen de zaken gecompliceerder?

Het schrijven van deze scriptie heeft een lange periode in beslag genomen met wisselende perioden van stilstand en koortsachtig studeren. Ik ben mijn begeleider Ronny Boogaart zeer dankbaar voor zijn inspirerende advies en commentaar, voor zijn constructieve meedenken en voor de vrijheid die hij me heeft gegeven dit project tot een goed einde te brengen.

Inhoudsopgave

1: <i>Conditionaliteit en context</i>	
1.1 Inleiding tot conditionaliteit	5
1.1.1 Verschijningsvormen	6
1.1.2 Toepassingen van conditionele constructies	7
1.2 Soorten conditionaliteit	7
1.2.1 Mentale ruimtes	8
1.2.2 Voorspellende en niet-voorspellende conditionelen	9
1.2.2.1 Epistemische conditionelen	10
1.2.2.2 Conditionelen die een taalhandeling bevatten	11
1.2.2.3 Metalinguïstische conditionelen	11
1.2.3 Samenvatting	11
1.3 Argumenteren met conditionaliteit	12
1.3.1 Argumentatieve richting en -kracht	12
1.3.2 Wenselijkheid in beloften en dreigementen	13
1.3.2.1 Logica en waarheidswaardes	14
1.3.2.2 Maximes van Grice en kennis van de wereld	14
1.3.2.3 Wenselijkheid en onwenselijkheid	15
1.3.3 Samenvatting	16
2: <i>Over mits en tenzij</i>	
2.1 Over <i>mits</i>	17
2.1.1 Inleiding	17
2.1.2 Verschijningsvormen	17
2.1.3 <i>Mits</i> en wenselijkheid	18
2.1.4 De argumentatieve richting en -kracht van <i>mits</i>	20
2.1.5 <i>Mits</i> en <i>als</i>	20
2.2 Over <i>tenzij</i>	21
2.2.1 Inleiding	21
2.2.2 Verschijningsvormen	21
2.2.3 <i>Tenzij</i> en wenselijkheid	22
2.2.4 De argumentatieve richting en -kracht van <i>tenzij</i>	22
2.2.5 <i>Tenzij</i> en <i>als niet</i>	22
2.2.6 <i>Tenzij</i> en <i>behalve als</i>	23
2.3 <i>Mits</i> en <i>tenzij</i> in verschillende conditionele constructies	24
2.3.1 Inhoudelijke conditionelen	24
2.3.2 Epistemische conditionelen	24
2.3.3 Conditionelen die een taalhandeling bevatten	25
2.3.4 Mealinguïstische conditionelen	25
2.4 Conclusie	26

3: Corpusonderzoek	
3.1 Inleiding	27
3.2 Bespreking opzet en werkwijze	28
3.3 Verwachtingen	29
3.3.1 Vorm en argumentatieve richting	29
3.3.2 Type conditioneel	29
3.3.3 Wenselijkheid	30
3.3.4 Argumentatieve kracht en alternatieven	30
3.4 Gebruik van <i>mits</i>	31
3.4.1 Vorm en argumentatieve richting	31
3.4.2 Type conditioneel	34
3.4.3 Wenselijkheid	35
3.4.4 Argumentatieve kracht en alternatieven	36
3.4.5 Conclusie	38
3.5 Gebruik van <i>tenzij</i>	38
3.5.1 Vorm en argumentatieve richting	39
3.5.2 Type conditioneel	40
3.5.3 Wenselijkheid	41
3.5.4 Argumentatieve kracht en alternatieven	41
3.5.5 Conclusie	44
4: Conclusie, evaluatie en reflectie	
4.1 Conclusie	46
4.1.1 <i>Mits</i>	46
4.1.2 <i>Tenzij</i>	47
4.1.3 <i>De verhouding van mits en tenzij</i>	47
4.2 Evaluatie en reflectie	48
Bronnen	49
Bijlage A	
Bijlage B	
Bijlage C	

Hoofdstuk 1

Conditionaliteit en context

In deze scriptie onderzoek ik de voorwaardelijke voegwoorden *mits* en *tenzij*, en bespreek ik een aantal van hun eigenschappen en kenmerken. Mijn hoofdvragen, die algemeen zijn en die in hoofdstuk 3 zullen worden teruggebracht tot concretere hypotheses, om in het afsluitende hoofdstuk 4 definitief te worden beantwoord, luiden:

1. Wat is de betekenis en wat zijn de gebruiksmogelijkheden van *mits*?
2. Wat is de betekenis en wat zijn de gebruiksmogelijkheden van *tenzij*?
3. Hoe verhoudt het gebruik van *als*, *mits* en *tenzij* zich, en wanneer verdient welk voegwoord de voorkeur?

In dit eerste hoofdstuk zet ik theorie uiteen die voor deze bespreking noodzakelijk is: ik demonstreer wat ik onder conditionaliteit versta en introduceer enige essentiële termen en begrippen.

1.1 Inleiding tot conditionaliteit

Met *conditionele constructies* worden zinnen bedoeld die een antecedent, ook *voorwaarde* of *protasis*, en een consequent, ook *conclusie* of *apodosis* bevatten. Het antecedent, vaak in een bijzin, bevat vaak een voorwaarde voor de geldigheid van het consequent in de hoofdzin. De meest voorkomende manier om conditionaliteit weer te geven is met het voegwoord *als*, soms met de toevoeging *dan*. Voor het Engels geldt hetzelfde: daar is conditionaliteit met *if* wijdverspreid, al of niet gecombineerd met *then*. Enige voorbeelden zijn:

- (1) Als het regent wordt de wedstrijd afgelast.
- (2) Als het licht brandt is Jan thuis.
- (3) Als je dorst hebt staat er bier in de koelkast.

Het antecedent wordt doorgaans weergegeven als p en het consequent als q . Een elementaire conditionele constructie heeft de vorm p, q of $p \Rightarrow q$. Dit wil zeggen: 'als p, q ' of 'als p , dan q .' De linguïstische interpretatie verschilt wel van de logische. Logisch gezien volgt uit $p \Rightarrow q$ niet $\sim p \Rightarrow \sim q$, maar in de praktijk maken taalgebruikers deze inferentie vaak wel. Zie voor dit onderscheid paragraaf 1.3.2.1.

Zin (1) suggereert dat de wedstrijd zal worden afgelast als de voorwaarde *als het regent* geldt. Regent het niet, dan zal de wedstrijd wel doorgang vinden. Er geldt een causaal verband tussen p en q : als het droog blijft zal de wedstrijd niet worden afgelast, maar regen zal afgelasting veroorzaken.

Zin (2) is een redenering waarbij de observatie dat het licht brandt leidt tot een *conclusie*, namelijk dat Jan thuis moet zijn. Degene die deze uitspraak doet zal redeneren dat als Jan niet thuis was geweest, het licht niet gebrand zou hebben. Er geldt een epistemisch verband tussen p en q : op basis van de constatering p wordt geconcludeerd dat q .

Zin (3) is ook een conditionele constructie, maar hier is de relatie tussen p en q minder duidelijk: de aanwezigheid van het bier in de koelkast is onafhankelijk van de mate van dorst van de

geadresseerde. Een protasis als *mocht je er zin in hebben* kan hier evengoed worden gebruikt om de informatie in de apodosis in te leiden.

De verschillen in interpretatie tussen de bovenstaande voorbeeldzinnen kunnen verklaard worden door het gegeven dat er steeds sprake is van een andere soort conditionaliteit. Dit licht ik nader toe in paragraaf 1.2.

Tot slot nog een algemene opmerking: wanneer ik een theoretische voorbeeldzin aanhaal, zal ik voor het gemak naar de spreker verwijzen met 'hij' en naar de geadresseerde met 'zij', tenzij uit de context blijkt dat hun geslachten anders zijn.

1.1.1 Verschijningsvormen

De meest eenvoudige vorm van conditionaliteit wordt in het Nederlands gevormd met het voegwoord *als*. De protasis, ingeleid door *als*, kan zowel voor als achter de apodosis worden geplaatst: 'als p (dan) q ' respectievelijk ' q als p '. Voorbeelden zijn

(1a) Als het regent wordt de wedstrijd afgelast.

(1b) De wedstrijd wordt afgelast als het regent.

Met een premisse als de bovenstaande kan de volgende redenering worden gevormd: 'Als het regent wordt de wedstrijd afgelast. Het regent. Dus de wedstrijd wordt afgelast'. Deze redeneervorm heet *modus ponens*. De conclusie 'de wedstrijd wordt afgelast' is in het bovenstaande voorbeeld geldig zo lang de premissen ook geldig zijn.

Nu is het in sommige gevallen ook mogelijk om, in schrijftaal, een komma toe te voegen tussen beide zinsdelen. Dan kan de intonatie van de zin veranderen wanneer die uitgesproken wordt. De betekenis van

(1c) De wedstrijd wordt afgelast, als het regent.

is dezelfde als die van (1b), maar er is een nuanceverschil. De komma zorgt ervoor dat p en q relatief onafhankelijk van elkaar kunnen worden geïnterpreteerd: de conditionaliteit wordt minder dringend. Wie (1c) zegt, neemt al bijna aan dat de wedstrijd zal worden afgelast, waarop als een soort nabeschouwing nog een relativering volgt. (1b) is een mogelijk antwoord op de vraag *Bij welke weersomstandigheden wordt de wedstrijd afgelast?*, terwijl je daar niet (1c) op kunt antwoorden. Als je weet dat het zeker zal regenen, is (1b) een zinvolle redenering, terwijl (1c) zinvol is als je nog niet zeker weet of het zal regenen. In het eerste geval is sprake van *positieve epistemische houding*: er wordt een redenering gemaakt op basis van een assertie. Met het voegwoord *als* kunnen epistemisch-neutrale zinnen worden geconstrueerd: wie een voorspelling als (1) doet zonder te weten of het zal gaan regenen of niet, heeft ten opzichte van zijn bewering een neutrale epistemische houding. Op deze term kom ik later terug.

Andere voegwoorden die gebruikt kunnen worden om protases en apodoses van conditionele zinnen met elkaar te verbinden zijn bijvoorbeeld *of*, *en*, *mits* en *tenzij*:

(4a) Maai mijn gras en ik geef je 5 euro.

(4b) Maai mijn gras of ik geef je geen 5 euro.

(4c) Mits je mijn gras maait geef ik je 5 euro.

(4d) Tenzij je mijn gras niet maait geef ik je 5 euro.

(4a) en (4b) hebben een vaste volgorde, je kunt de componenten niet omwisselen. Bij de andere twee zinnen kan dit vrijelijk. Hoewel de betekenis van *Tenzij je mijn gras niet maait geef ik je 5 euro* en *Ik geef je 5 euro tenzij je mijn gras niet maait* hetzelfde is, treedt ook hier mogelijk een nuanceverschil op. Daarnaast is er een duidelijk nuanceverschil tussen (4c) en (4d), hoewel die ook dezelfde propositie overbrengen. Over deze verschillen gaat mijn scriptie, en ik zal ze in hoofdstuk 2 en hoofdstuk 3 uitvoerig bespreken.

1.1.2 Toepassingen van conditionele constructies

De diversiteit en flexibiliteit van de constructie maken van 'conditionaliteit' een bijzonder breed begrip. In dit hoofdstuk zal ik een overzicht geven van de voornaamste types of categorieën van conditionelen.¹ Hierbij kom ik tot een onderscheid tussen conditionele constructies waarin *mits* en *tenzij* kunnen worden gebruikt, en conditionele constructies waarin ze niet zinvol kunnen voorkomen.

Een belangrijk voordeel van conditionaliteit is dat ze een spreker de gelegenheid biedt eenvoudig allerlei hypothetische scenario's te schetsen, zonder zich hierbij te verplichten asserties te maken. Conditionele constructies lenen zich uitstekend voor het beschrijven van hypothetische scenario's, zowel scenario's die nog bewaarheid kunnen worden zoals *Als je er bent moet je even bellen* als tegenfeitelijke scenario's (die misschien onder andere omstandigheden mogelijk waren geweest, maar nu niet meer) als *Als ik dat had gedaan was alles nu anders geweest*. Wie in een verhitte discussie

(5) Als je dat doet ben je gek!

te berde brengt, committeert zich er niet aan dat de toegesprokene 'dat' doet. Hij schetst alleen een hypothetische, potentieel te verwezenlijken situatie, en probeert het perspectief van de toehoorder op deze situatie in negatieve zin te beïnvloeden. Hij vindt het wenselijk dat er wordt afgezien van een bepaalde handeling. In een poging de gesprekspartner daarvan te overtuigen voorspelt hij, min of meer, dat zij in zijn achting zal dalen als ze het toch doet: dan is ze gek. Ziet ze toch af van de gewraakte handeling, dan ontloopt ze deze negatieve evaluatie.

Met conditionele constructies kan dus prima geargumenteed worden, door te proberen het perspectief van de toehoorder positief of negatief te beïnvloeden met het oproepen van vergelijkingen, beelden, enzovoort. Hierover meer in paragraaf 1.3.2.

1.2 Soorten conditionaliteit

Binnen de familie van conditionele zinnen zijn er verschillende klassen te onderscheiden die zich anders gedragen onder verschillende omstandigheden. Dancygier (1998) en Dancygier en Sweetser (2005) verklaren deze verschillen mede aan de hand van de term *mentale ruimte*: verschillende conditionele verbanden creëren verschillende mentale of hypothetische ruimtes.

---

¹ Er zijn in de loop van de tijd verschillende pogingen tot categorisatie ondernomen. Ik beperk mij in deze studie tot die van Dancygier (1998), maar andere classificaties zijn gemaakt door onder meer Comrie (1986), Fillmore (1990), Dudman (1998) en Nieuwint (1992), zoals opgesomd door Gerlofs (2009).

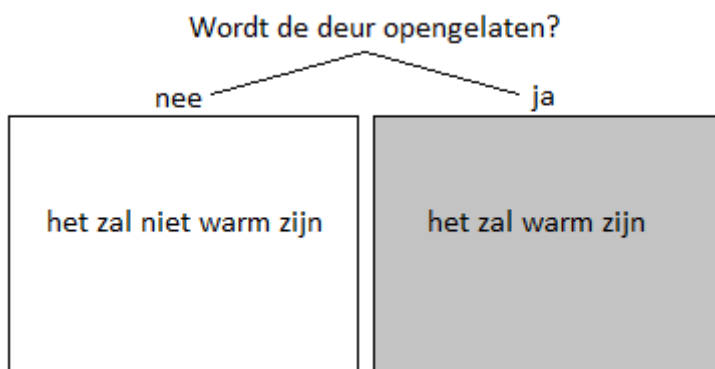
1.2.1 Mentale ruimtes

De voorbeeldzinnen (1) – (3) behoren tot drie verschillende categorieën conditionele zinnen. Dit heeft met het volgende te maken. We kunnen zeggen dat het antecedent van een conditionele constructie een hypothetische ruimte schept waarbinnen het consequent kan gelden. Fauconnier (1985 [1994]) noemt dit een *mentale ruimte* en zijn *Mental Space Theory* is een manier om conditionele zinnen te interpreteren.

Dancygier en Sweetser (2005: 11) schrijven:

... we would argue that an *if*-clause sets up a Mental Space which is the background for the construal of the *then*-clause. For example, in *If we leave the door open it will be so hot [...]*, the *if*-clause sets up a space wherein the window gets left open, and within that space, the speaker predicts that the room will get too hot.

Binnen de mentale ruimte waarin de deur uit bovenstaande zin opengelaten wordt bevindt zich volgens de spreker het gevolg dat het onprettig warm zal worden. Buiten deze mentale ruimte bevindt zich een andere mentale ruimte, namelijk die waarin de deur gesloten wordt. Dit betreft een alternatieve situatie die ook hypothetisch is en bewaarheid kan worden als iemand het raam sluit. Binnen die ruimte is het voorspelde gevolg dat het *niet* onprettig warm zal worden in de kamer.

Figuur 1. Er zijn twee toekomstscenario's denkbaar. Binnen het eerste ('de deur wordt niet opengelaten') wordt de voorspelling gedaan dat het niet warm zal zijn. Dit wordt door de spreker positief beoordeeld. Binnen het tweede ('de deur wordt opengelaten') wordt wel warmte voorspeld, wat onwenselijk is. Beide mentale ruimtes kunnen op een zeker punt nog werkelijkheid worden, maar ze zijn alternatief: realisatie van de een sluit realisatie van de ander uit.

Mentale ruimtes zouden kunnen worden gezien als afgeleiden van een soort 'echte' ruimte. Deze 'echte' of 'realistische' ruimte ziet er voor iedereen anders uit, omdat iedereen zijn eigen realiteit bouwt op basis van ervaringen en kennis. Fauconnier noemt deze ruimte de basisruimte (*base space*).

Nu bestaan er verschillende soorten mentale ruimtes en elke soort mentale ruimte vereist een ander type conditionele constructie. Dit verklaart de verschillen in aard tussen (1), (2) en (3). Volgens Dancygier is de mentale ruimte die door een zin als (1) gecreëerd wordt een *space of mental content*, de ruimte in (2) een *epistemic space* en de ruimte in (3) een *speech-act space*. Daaruit volgt dat de betreffende conditionele constructies respectievelijk *content conditional*, *epistemic conditional* en *speech-act conditional* kunnen worden genoemd, waarover hieronder meer.

Dancygier benoemt ook nog een vierde type conditioneel, waarin een zogenaamde *metalinguistic space* geopend wordt; zie daarvoor paragraaf 1.2.2.4.

1.2.2 Voorspellende en niet-voorspellende conditionelen

In de verzameling van conditionele constructies brengt Dancygier een tweedeling aan in *predictive* en *non-predictive conditionals*, dat wil zeggen, *voorspellende* en *niet-voorspellende conditionelen*.

Content conditionals of *inhoudelijke conditionelen* zijn voorspellend: ze kunnen gebruikt worden om een voorspelling mee te maken. De notie van *epistemische houding* bepaalt voor een deel of een conditioneel voorspellend of niet-voorspellend is. Dancygier (1998: 7) schrijft hierover:

Another recent study of conditionals (Fillmore 1990a) analyses the verb forms in conditional sentences as indicative of two aspects of their interpretation: temporal reference and epistemic stance. For example, the present tense form *catch* in *If I catch the train, I will get to the meeting on time* is indicative of neutral epistemic stance towards the future event, while *caught* signals negative epistemic stance to it. *Had caught* expresses negative stance towards a past event.

In this way, Fillmore accounts for a great variety of conditional sentences, showing important form-function correlations.

Ik zal de voorspellende en niet-voorspellende soorten nu kort bespreken. Voorspellende conditionelen zijn zinnen als

(1) Als het regent wordt de wedstrijd afgelast.

(6) Als de deur geopend wordt, zal het warm zijn.

Conditionele voorspelling is altijd gebaseerd op een correlatie tussen p en q die ervoor zorgt dat een voorspelling over een van beide gebaseerd kan worden op kennis van de ander. Er is een causaal verband tussen beide, en een dubbele implicatie: $p \Leftrightarrow q$. Wie (1) zegt, zal namelijk ook het tegendeel ('Als het niet regent wordt de wedstrijd niet afgelast') onderschrijven. Wie een conditionele voorspelling doet, heeft een neutrale epistemische houding: hij weet niet of zijn verwachting gaat uitkomen. Om deze vaste relatie tussen p en q worden deze conditionelen *inhoudelijk* genoemd.

In een causale conditionele constructie bevat het antecedent vaak een oorzaak, waarvan het consequent een effect is. Dit effect wordt voorspeld op voorwaarde dat aan de voorwaarde in het antecedent wordt voldaan. In zinnen hierboven wordt het afgelasten van de wedstrijd (het effect) veroorzaakt door de regen. Hierbij moet worden opgemerkt dat in geen van de zinnen verondersteld wordt dat het regent of dat de wedstrijd afgelast wordt. Omdat de zinnen met *als* beginnen wordt direct duidelijk dat er geen stelling of feit wordt genoemd, maar alleen een voorspelling: de (causale) relatie tussen p en q wordt wel verondersteld.

Wie een voorspelling doet als

(7) Als hij morgen beter wordt, annuleer ik onze kaartjes niet.

heeft negatieve epistemische houding: hij weet nog niet of hij de kaartjes moet annuleren (voorbeeld ontleend aan Dancygier en Sweetser (2005: 88)). Twee alternatieve scenario's zijn denkbaar, 'hij' wordt beter of 'hij' blijft ziek.

De rest van de conditionelen worden door Dancygier *non-predictive* of niet-voorspellend genoemd. Bovenstaande redenering krijgt, indien positieve epistemische houding wordt toegekend,

een andere strekking. De spreker weet dan, of veronderstelt, dat 'hij' morgen beter zal zijn, en op basis van die aanname besluit hij de kaartjes niet te annuleren. Als hij zojuist van een dokter te horen heeft gekregen dat 'hij' morgen zeker beter zal zijn, dan kan hij (7) uitspreken met positieve epistemische houding. (7) betekent dan min of meer hetzelfde als 'Omdat hij morgen beter wordt annuleer ik onze kaartjes niet'.

Andere niet-voorspellende conditionelen zijn zinnen als

(3) Als je dorst hebt staat er bier in de koelkast.

(8) Als ik je niet meer zie, een fijn weekend toegewenst.

In deze gevallen is er duidelijk geen sprake van een voorspelling: de heilwens en het aanbod gelden onafhankelijk van de protasis. Er is geen correlatie tussen p en q (*Als, en slechts dan als ik je niet meer zie, een fijn weekend toegewenst; *Als je geen dorst hebt staat er geen bier in de koelkast), en de inhoud van p heeft een andere functie dan het scheppen van een voorwaarde (zie bij paragraaf 1.2.2.2).

De categorie van niet-voorspellende conditionelen is verder onder te verdelen in drie subtypen, namelijk *epistemische conditionelen*, *conditionelen die een taalhandeling bevatten* en *metalinguïstische conditionelen*. Die zal ik hieronder bespreken.

1.2.2.1 Epistemische conditionelen

Bij epistemische of inferentiële conditionelen wordt het antecedent geïnferreerd uit het consequent. Het consequent geldt hier als conclusie die getrokken wordt uit de premisse in het antecedent. De assertie van p is een voldoende voorwaarde om q te concluderen. Epistemische conditionelen zijn niet-voorspellend: de spreker heeft een positieve epistemische houding. Een voorbeeld is de epistemische variant van (7), hierboven al genoemd:

(7) Als hij morgen beter wordt, annuleer ik onze kaartjes niet.

De spreker houdt hier geen rekening met een alternatief scenario waarin 'hij' niet beter wordt. Andere voorbeelden van epistemische conditionelen, genoemd door Dancygier (1998: 86-88), zijn

(9) Als Mary te laat is, is ze naar de tandarts geweest.

(10) Als Ann een trouwring draagt, zijn Bob en zij eindelijk getrouwd.

Er wordt steeds maar één mentale ruimte geschapen. De spreker houdt geen rekening met alternatieve scenario's, bijvoorbeeld dat Mary naar de slager is geweest of dat Ann met Harry is getrouwd. In deze voorbeelden wordt er door de spreker geredeneerd van waargenomen effecten naar veronderstelde oorzaken. Weliswaar is er een causaal verband tussen naar de tandarts gaan en te laat komen, maar het te laat komen van Mary veroorzaakt niet haar tandartsbezoek, maar degene die (9) veronderstelt redeneert dat een tandartsbezoek haar telaar komen veroorzaakt heeft.

Een enkele keer kom je een voorspellende epistemische conditioneel tegen, hoewel epistemische conditionelen meestal geen gedistantieerde werkwoordsvormen toelaten. Dancygier en Sweetser (2005: 124) ontdekten

(11) If he had taken only a one-hour oral, he'd be in the entering class of 1980.

Deze redenering en conclusie zijn denkbaar als de vraag is of de student in 1980 of 1981 was begonnen, en bekend is dat de examens vanaf 1981 een andere duur hebben dan één uur. Maar in principe zijn epistemische conditionelen niet-voorspellend.

Concluderend is een belangrijk verschil tussen inhoudelijke en epistemische conditionelen dat er in het tweede domein geredeneerd wordt, waarbij het erop aankomt alternatieve opties te elimineren om de validiteit van de conclusie te bewijzen, terwijl er bij een voorspelling meerdere scenario's moeten worden geschetst. Hierbij ontstaan alternatieve, gelijkwaardige mentale ruimtes, terwijl de alternatieve mentale ruimtes bij epistemische conditionelen vooral dienen te worden uitgesloten.

1.2.2.2 Conditionelen die een taalhandeling bevatten

Conditionele constructies zoals *Als je dorst hebt staat er bier in de koelkast* worden door Dancygier *speech-act conditionals* genoemd, dus conditionelen die een 'taalhandeling' bevatten. Je zou kunnen zeggen dat de protasis in zulke zinnen een voorzet geeft voor de taalhandeling in de apodosis. Het uiten van de taalhandeling in de apodosis wordt hierdoor mogelijk of zinvol gemaakt, zonder dat het antecedent iets over de inhoud van het consequent zegt. De inhoud van p en q zijn zodoende grotendeels onafhankelijk van elkaar. Wie iemand wijst op de aanwezigheid van bier in de koelkast, bedoelt geen conditionele aanwezigheid: het bier staat er, ongeacht of de geadresseerde dorst heeft. De spreker denkt alleen dat hij de geadresseerde misschien een plezier kan doen met zijn mededeling. Een eventuele toevoeging 'dus pak het maar' kan impliciet blijven.

1.2.2.3 Metalinguïstische conditionelen

Een voorbeeld uit deze categorie is

(12) Mijn man, als ik hem nog zo kan noemen, is Grieks.

In deze protasis wordt een soort metadiscussie opgestart over de vraag of 'mijn man' een adequate verwijzing is naar het bedoelde personage, zonder dat zijn Grieks-zijn in het geding komt.

1.2.3 Samenvatting

Conditionele constructies kunnen voorspellend of niet-voorspellend zijn. Met voorspellende of inhoudelijke conditionelen kunnen voorspellingen over toekomstscenario's worden gemaakt. Alle andere conditionelen zijn niet-voorspellend, en deze categorie is verder onder te verdelen in epistemische conditionelen, speech-act-conditionelen en metalinguïstische conditionelen.

De aard van de relatie tussen p en q in een conditionele constructie hangt af van het cognitieve domein waarnaar de informatie in antecedent en consequent verwijst. In het content-domein is de relatie causaal. De geldigheid van q wordt voorspeld op basis van p (p veroorzaakt q) en er zijn meerdere toekomstscenario's denkbaar. Er kan gelden $p \Rightarrow q$ of $p \Rightarrow \sim q$. Maar niet $p \Rightarrow q \vee p \Rightarrow \sim q$: het ene scenario sluit het andere uit.

In het epistemische domein verbindt een conditionele zin een premisse en een conclusie. Hier wordt niet aan alternatieve mentale ruimtes gedacht: er is alleen sprake van $p \Leftrightarrow q$.

In het speech-act-domein wordt q door p ingeleid of mogelijk gemaakt en in het metalinguïstische domein wordt q door p toegelicht, genuanceerd of gerelativeerd.

Voor de interpretatie van een conditionele constructie is het van belang om de soort conditionaliteit, en daarmee samenhangend de soort mentale ruimte(s) te identificeren. Zowel de inhoud van p , de inhoud van q en de relatie tussen p en q zijn van belang.

Verder geeft de notie *epistemische houding* een indicatie van het perspectief van de spreker.

1.3 Argumenteren met conditionaliteit

In deze paragraaf wil ik nog enige noties bespreken die verder van belang zijn voor de interpretatie van conditionele constructies. Ik leg hier uit dat de betekenis van een conditioneel sterk afhangt van de context, de intentie van de spreker en het effect dat de bewering heeft op de geadresseerde. Daartoe introduceer ik theorie van Verhagen (2005) en Fillenbaum (1986).

1.3.1 Argumentatieve richting en -kracht

Verhagen (2005: 8-16) betoogt dat taaluitingen in de eerste plaats een argumentatief doel dienen, en pas in tweede instantie een descriptief doel. De gedachte is, dat niemand *zomaar* iets zegt zonder enige bedoeling. Wanneer een winkelmedewerker 'dat is dan 10 euro' zegt, zal zijn bedoeling niet het triviaal overbrengen van informatie zijn, maar het aanzetten van de klant tot betalen. Als een spreker iets tegen een geadresseerde zegt, vooral in een argumentatieve context als een discussie, dan probeert hij daarmee automatisch het perspectief van de luisteraar op een zeker onderwerp bij te sturen. Elke propositie heeft een *argumentatieve richting*, die de wens van de spreker reflecteert. Zinnen met een positieve argumentatieve richting sturen aan op een 'ja', dat wil zeggen, er moeten positieve inferenties uit volgen, terwijl negatieve op 'nee' en negatieve inferenties aansturen. Een belofte als 'Als je mijn gras maait, krijg je 5 euro' heeft een positieve argumentatieve richting: de spreker hoopt ermee te bereiken dat de geadresseerde zijn gras gaat maaien. 'Als je mijn gras maait, krijg je een pak slaag' is echter een dreigement, met negatieve richting: de geadresseerde zal geneigd zijn het gras nu niet te maaien, omdat het voorspelde gevolg onwenselijk voor haar is. Beschouwen we de volgende voorbeelden:

(13a) Als hij zijn propedeuse bijna heeft gehaald zal het de volgende keer wel goed komen.

(13b) Als hij zijn propedeuse nauwelijks heeft gehaald voorspel ik weinig goeds voor de toekomst.

De argumentatieve richting van *bijna*, en daarmee van heel (13a) is positief: het bijna halen van de propedeuse leidt bijvoorbeeld tot de conclusie dat het de volgende keer wel goed zal komen. Daarentegen heeft *nauwelijks* een negatieve argumentatieve richting: in (13b) is de propedeuse weliswaar gehaald, in tegenstelling tot in (13a), maar wordt toch een somber toekomstbeeld geschetst.

De keus voor een positieve of negatieve argumentatieve richting, die mede bepaalt welke vorm de zin krijgt, wordt dus gemaakt door de spreker. Natuurlijk moet de spreker in veel gevallen ook rekening houden met het perspectief van de luisteraar: zij zal afwegen of zij de door de spreker gewenste situatie ook wenselijk vindt.

De *argumentatieve kracht* waarmee een bevestigende of afwijzende conclusie wordt gesuggereerd is ook variabel. De argumentatieve kracht van (13a) is minder sterk dan die van een zin waarin wordt gezegd dat hij zijn propedeuse ronduit gehaald heeft. In dat geval is de apodosis *zal het de volgende keer wel goedkomen* uitgesloten, omdat die suggereert dat de propedeuse bijna is gehaald. De argumentatieve kracht van (13b) is ook relatief zwak: *nauwelijks halen* is minder sterk dan *niet halen*.

Wat de argumentatieve richting van een propositie is, heeft dus gevolgen voor de zin die erna kan komen. Wie een zin met een bepaalde argumentatieve richting uitspreekt, zoals 'De wedstrijd wordt afgelast', verplicht zich om de volgende zin, als die betrekking heeft op de stelling, te beginnen met een bijpassend voegwoord, zoals 'dus we gaan naar huis'. Die verplichting wordt mede veroorzaakt door de maximale argumentatieve kracht van de stelling; de bewering 'de wedstrijd wordt afgelast' laat geen twijfel bestaan over het al of niet doorgaan van de wedstrijd. 'De wedstrijd wordt afgelast, maar we gaan naar huis' levert een vreemde zin op, omdat met 'maar' een contrast wordt gesuggereerd, terwijl het naar huis gaan logisch volgt uit de afgelasting. Is de argumentatieve kracht minder dan maximaal, bijvoorbeeld in 'De wedstrijd wordt misschien afgelast', dan is er ruimte om verschillende inferenties te maken (Verhagen 2005: 44-45). 'Dus laten we nog even wachten hoe het afloopt' en 'maar laten we nog even wachten hoe het afloopt' zijn hier beide acceptabel.

Samenvattend kunnen de noties *argumentatieve richting* en *argumentatieve kracht* een rol spelen in de interpretatie van een zin, dus ook in die van conditionele zinnen. Wie de vraag krijgt of de wedstrijd door zal gaan, naar de lucht kijkt en ziet dat die vol zwarte wolken hangt, en antwoordt met 'Als het regent wordt de wedstrijd afgelast', produceert een negatieve argumentatieve richting: hij concludeert dat de wedstrijd waarschijnlijk niet door zal gaan. De argumentatieve kracht is kleiner dan in 'De wedstrijd wordt afgelast', want die zegswijze laat in geen enkel geval toe dat de wedstrijd doorgaat. 'Als het regent wordt de wedstrijd misschien afgelast' heeft nog een kleinere argumentatieve kracht: nu kan de wedstrijd bij regen misschien alsnog doorgaan. De argumentatieve kracht is dus context-afhankelijk.

Daarentegen is het in dit specifieke geval waarschijnlijk niet *wenselijk* dat de wedstrijd wordt afgelast.

1.3.2 *Wenselijkheid in beloften en dreigementen*

In het onderstaande geef ik een verdere introductie van *wenselijkheid* en de bijbehorende kwalificaties + (voor wenselijk) en – (voor onwenselijk). Ik doe dit aan de hand van (4) en zijn varianten.

Fillenbaum (1986: 179-195) laat zien dat conditionele constructies zich uitstekend lenen voor het uiten van beloften of dreigementen, waarbij wenselijkheid en onwenselijkheid belangrijke factoren zijn. In een propositie *als p, q* kan met de protasis een voorwaarde worden genoemd en met de apodosis een (voor de toegesprokene) gunstig gevolg, mocht zij aan de voorwaarde voldaan hebben. Een voorbeeld is

(4e) Als je mijn gras maait geef ik je €5.

Dreigementen worden gebruikt om de toehoorder ervan te weerhouden iets te doen door haar een negatief gevolg in het vooruitzicht te stellen:

(4f) Als je mijn gras niet maait geef ik je geen €5.

Beloften houden altijd een wenselijkheid in voor de geadresseerde, die met een +-teken kan worden aangegeven. (4e) is dan te schrijven als $p, q+$. Voor (4f) geldt $\sim p, \sim q+$.

De argumentatieve richting kan zowel bij een belofte als een dreigement positief of negatief zijn. Zo is de argumentatieve richting van

(14a) Als je mij nog eens lastig valt, zul je er van lusten.

negatief, omdat de spreker de geadresseerde ervan wil overtuigen hem niet meer lastig te vallen. Om dit effect te bereiken, dreigt hij met een voor de geadresseerde onwenselijke consequentie indien zij hem niet met rust laat: $p, q-$. In een belofte als

(14b) Als je mij met rust laat, laat ik jou ook met rust

wordt de geadresseerde, middels een positieve argumentatieve richting, een wenselijk gevolg in het vooruitzicht gesteld, mocht zij de spreker met rust laten: $p, q+$. Voor de interpretatie van conditionele constructies – Fillenbaum (1985: 194) suggereert dat een generalisering voor alle conditionelen gerechtvaardigd is, ook wanneer geen belofte of dreigement in het spel is – is het dus altijd van belang om vast te stellen wat de intentie van de spreker is, die zijn toehoorder op de een of andere manier wil beïnvloeden, en welke afweging de geadresseerde kan maken.

1.3.2.1 Logica en waarheidswaardes

Voor de interpretatie van conditionele constructies is ook een logische benadering mogelijk, waarbij p, q , en de gehele constructie een bepaalde *truth value* of *waarheidswaarde* krijgen opgelegd: T (voor *true*) of F (voor *false*). Er zijn volgens de wetten van de logica vier scenario's mogelijk met betrekking tot de propositie (4), ongeacht welke variant wordt gebruikt. Daarvan zijn er drie logisch en één niet. Het enige 'foute' scenario doet zich voor wanneer het gras wel gemaaid wordt, maar de beloning niet wordt uitgekeerd. We zeggen dan dat de protasis een waarheidswaarde T krijgt en de apodosis een waarheidswaarde F. De waarheidswaarde van de hele constructie is dan eveneens F; ze klopt niet. In dit geval zal de toegesprokene zich ook opgelicht voelen, en zal de spreker hebben gebluft of gelogen. Het is waarschijnlijker dat de geadresseerde het gras maait en 5 euro krijgt. Dan krijgen beide componenten waarheidswaarde T, en de hele constructie ook. Verder is het ook nog mogelijk dat het gras niet gemaaid wordt. Dan krijgt de hele constructie in ieder geval waarheidswaarde T, want er wordt geen afbreuk gedaan aan de belofte. Als aan de voorwaarde niet wordt voldaan door de geadresseerde, kan de spreker onder geen omstandigheid iets verweten worden, of hij nu 5 euro betaalt of niet. Toch ligt dit laatste geval (de geadresseerde maait het gras niet en krijgt toch 5 euro van de spreker) niet in de lijn der verwachting, want we verwachten dat de spreker bedoelde: 'Alleen als je mijn gras maait, geef ik je €5. Maai je mijn gras echter niet, dan krijg je geen €5'. De uitkomst dat de geadresseerde het gras niet maait maar wel 5 euro uitbetaald krijgt is een perfect logische uitkomst, maar onze kennis van hoe de wereld werkt ontraadt ons toch deze interpretatie.

1.3.2.2 Maximes van Grice en kennis van de wereld

De stelling 'Als je mijn gras maait, geef ik je €5' laat toe, dat de geadresseerde ook €5 kan krijgen als zij het gras niet maait. Toch zal ze dit niet verwachten. Hoe komt dat? Doordat de betekenis van dergelijke zinnen sterk afhangt van de context, en niet zozeer van een 'echte', inherente betekenis. Wie een logicus vraagt of zijn pasgeboren kind een jongen of een meisje is, zal ook niet tevreden zijn met het antwoord 'ja'. Dit kan mede verklaard worden met de maximes van Grice: wie een belofte 'als p , dan q ' te horen krijgt, wil daar een zinvolle en relevante taaluiting in zien. De spreker zal, veronderstelt de luisteraar, niet meer of minder zeggen dan nodig is. Had de spreker in ieder geval geld willen geven, dan had hij de hele voorwaarde achterwege kunnen laten.

Uit het feit dat hij dit niet doet begrijpt de geadresseerde dat het voldoen aan de voorwaarde noodzakelijk is. Voor de interpretatie van conditionele constructies is het dus vaak niet zinvol om naar waarheidswaardes te zoeken: de context bepaalt de betekenis in veel grotere mate. Dat is ook de conclusie van Akatsuka (1986: 349), die stelt:

Conditionals are discourse-bound because they do not make sense without their discourse contexts. The semantics and workings of conditionals can be understood, not by referring to the truth values of their component parts, but only by referring to such pragmatic factors as (i) the preceding context, and (ii) the speaker's attitude.

Hierom zal ik in het vervolg van deze scriptie geen aandacht meer besteden aan waarheidswaardes in mijn analyse van conditionele constructies.

1.3.2.3 Wenselijkheid en onwenselijkheid

Het komt er voor de spreker van een conditionele zin p, q dus op aan, het perspectief van zijn toehoorder ten aanzien van een bepaald onderwerp te beïnvloeden, bijvoorbeeld wanneer hij iets van haar gedaan wil krijgen. Voor de geadresseerde is het zaak om de intentie van de spreker te begrijpen en af te wegen of de voorgestelde gang van zaken door de spreker voor haar wenselijk of onwenselijk is. De bewering 'Als je mijn gras maait, geef ik je €5' zou je vanuit het perspectief van de geadresseerde kunnen uitdrukken als '*als p, q+*' of '*als p-, q+*.' De handeling van het grasmaaien is voor de geadresseerde misschien onwenselijk, want het kost moeite, maar als de in het vooruitzicht gestelde beloning opweegt tegen dit nadeel, dan zal ze wellicht geneigd zijn om p te doen.

Met dreigementen werkt het precies andersom. Een dreigement

(15) Je geld of je leven!

kan worden begrepen als *Als niet p, dan q*, 'Als je me geen geld geeft, dan schiet ik je dood', waarbij het nadeel van het inleveren van de portefeuille $p-$ minder groot is dan het nadeel van het roemloze einde $q-$. Het mogelijke succes van conditionele beloften en bedreigingen hangt dus nauw samen met hun psychologische effect op de geadresseerde, en hun ideale vorm hangt af van de context. De geadresseerde moet begrijpen wat er gevraagd wordt, en zij moet de positieve en negatieve aspecten van de premissen tegen elkaar afwegen alvorens te handelen, hopelijk zoals de spreker dat wil. Fillenbaum betoogt dat hiervoor een duidelijke, causale relatie tussen p en q noodzakelijk is.

Met de voegwoorden *als*, en vooral *mits* en *tenzij* kunnen zowel beloften (met een voor de geadresseerde wenselijke q) als dreigementen (onwenselijke q) worden ingeleid. De argumentatieve richting van zulke constructies kan ook nog worden gemanipuleerd door negatie toe te voegen. Aan *ik ga niet naar het feest, tenzij zij ook komt* en *ik ga naar het feest, mits zij ook komt* ligt dezelfde redenering ten grondslag – de spreker laat zijn aanwezigheid op het feest afhangen van de eventuele komst van iemand anders – maar beide zinnen sorteren mogelijk een ander effect. Hierop ga ik in hoofdstuk 2 verder in, als ik specifiek conditionaliteit met *mits* en *tenzij* bespreek.

Ook met *en* kan een causale relatie tussen p en q tot stand worden gebracht: 'Maai mijn gras en ik geef je €5' (belofte) en 'Maai mijn gras niet en ik geef je niet €5' (waarschuwing). Hier hangt het sterk van de context af, net als bij *als*, of een belofte of dreigement in het spel is. Een mooi voorbeeld van de context-afhankelijkheid van de betekenis van een conditionele zin is

(16) Als je met mijn dochter uitgaat geef ik je een 6.

waarmee een waarschuwing wordt gegeven als de student goed is ($p, q-$) of een belofte als de student slecht is ($p, q+$). Van belang voor de interpretatie van conditionele constructies zijn dus niet alleen de inhoud van p en q en de context, maar ook de intentie van de spreker (en hoe die tot uiting komt in de bewering) en het effect op de geadresseerde. De notie *wenselijkheid* is voor deze laatste inschattingen van groot belang. De spreker formuleert zijn conditionele zin op een bepaalde, zo effectief mogelijke manier, teneinde de grootste kans te maken het perspectief van de geadresseerde in een voor hem gunstige richting te sturen. De toehoorder probeert vervolgens de intentie van de spreker te identificeren en vergelijkt die met wat voor haar zelf wenselijk is. Door de wensen van de gespreksdeelnemers met elkaar te vergelijken, kan een zinvolle interpretatie van een conditionele constructie worden gegeven.

1.3.3 Samenvatting

Voor het interpreteren van conditionele constructies zijn, naast het bepalen van de soort conditionaliteit (met bijbehorende mentale ruimtes), meerdere factoren van belang. De keuze van het voegwoord, de volgorde van de componenten, de argumentatieve richting en -kracht, en de wenselijkheid of onwenselijkheid van p en q voor de spreker of de luisteraar dragen bij aan de betekenis van een conditionele uiting.

De betekenis die de geadresseerde afleidt uit een conditionele zin hangt ook af van de context. De geadresseerde probeert in te schatten wat de intentie van de spreker is. Dat verklaart dat wanneer zij 5 euro aangeboden krijgt in ruil voor het maaien van het gazon, zij geen rekening houdt met het scenario dat ze de 5 euro ook kan krijgen zonder te werken. Ook het scenario dat zij wel werkt maar geen geld krijgt sluit ze waarschijnlijk uit, tenzij ze de spreker niet vertrouwt. De scenario's die overblijven, en waarmee de geadresseerde rekening zal houden, zijn p, q en $\sim p, \sim q$.

Voor de interpretatie van conditionele constructies in natuurlijke menselijke interactie is waarheid niet zo'n zinvolle term, maar wenselijkheid des te meer.

Hoofdstuk 2

Over mits en tenzij

2.1 Over mits

In deze paragraaf volgt een theoretische bespreking van het voegwoord *mits*.

2.1.1 Inleiding

Het onderschikkende voegwoord *mits* kan in het Nederlands gebruikt worden om antecedent en consequent van een conditionele constructie met elkaar te verbinden. Op menig product in de supermarkt staat een uiterste houdbaarheidsdatum vermeld vergezeld van een clause 'mits gekoeld bewaard (max 7 °C)'. De fabrikant garandeert dat het product nog te gebruiken is tot en met de weergegeven datum, maar die garantie geldt alleen als het product gekoeld bewaard wordt. Anders vervalt de garantie.

Talen als het Engels en het Duits ontberen een direct equivalent van *mits*, en daarom is er weinig over het woord geschreven: de vakliteratuur over conditionele constructies is veelal Engelstalig, met hier en daar een paar voorbeeldzinnen geleend uit andere talen als het Frans, het Duits, het Chinees of het Japans. Daalder (2009: 232) geeft voor *mits* als Engelse vertaling 'provided that'. Ook 'on condition that' en 'only if' zijn zegswijzen die in veel gevallen een overeenkomstige betekenis hebben. Nederlandse alternatieven die min of meer hetzelfde betekenen zijn volgens Daalder 'als ... tenminste', 'als ... maar' en 'op voorwaarde dat'.

Volgens Daalder komt *mits* minder voor dan de conditionele conjuncties *als* en *indien*, en is er een verschil in betekenis. In een corpusonderzoek ontdekte ze dat *mits* alleen voorkomt in conditionele constructies waarbij de matrixzin een zekere 'wenselijkheid' inhoudt. Ze noemt als voorbeelden de volgende zinnen:

- (1) Alles mag in een schilderij, dun of dik, warrig of strak, mits het maar verrast.
- (2) Een rustig, licht januarigerecht: een omelet met ui en tomaat. Zeer lekker, mits goed gedaan.

In deze situaties wordt (in de hoofdzin of matrixzin) een bewering gedaan waarop in de bijzin met *mits* een uitzondering wordt genoemd. Als aan deze speciale voorwaarde niet wordt voldaan, geldt de stelling niet. Op een schilderij is alles gepermitteerd, als het maar verrast. Verrast het niet, dan is de schilder over de schreef gegaan. Dat alles mag, wordt door de spreker als wenselijk ervaren: hij prijst de artistieke vrijheid van de kunstenaar, zolang een schilder zich in die vrijheid maar niet misdraagt door een voorspelbaar kunstwerk af te leveren. Van de omelet wordt alleen voorspeld dat hij lekker is zo lang hij goed bereid is, anders kan over de kwaliteit niets worden gegarandeerd. Dat de omelet lekker is, betreft ook een wenselijkheid: wie houdt er niet van lekker eten? (1) en (2) zouden dus kunnen worden uitgedrukt in de terminologie van Fillenbaum als $q+$, mits p .

2.1.2 Verschijningsvormen

Het antecedent dat wordt ingeleid door *mits* kan zowel voor als achter het consequent staan: q , mits p betekent hetzelfde als mits p , q . Daalder merkt verder op dat de *mits*-clause ook aan beide kanten kan worden omgeven door het consequent als in q_1 , mits p , q_2 .

Daarnaast kan een komma tussen beide zinsdelen worden toegevoegd: q , mits p resp. mits p , q . (In q_1 , mits p , q_2 kunnen de komma's niet worden weggelaten). Zoals al gezegd kan het plaatsen

van een komma (of het laten vallen van een pauze in spreektaal) een nuanceverschil veroorzaken, maar in principe geen betekenisverschil). *Ik leen je mijn fiets mits je hem veilig terugbrengt* betekent hetzelfde als *Ik leen je mijn fiets, mits je hem veilig terugbrengt*. Natuurlijk kan de voorwaarde terloops worden uitgesproken als iets logisch-vanzelfsprekends, *natuurlijk leen ik je mijn fiets, mits je hem veilig terugbrengt natuurlijk*, wat minder dwingend overkomt, maar de betekenis blijft hetzelfde. Met een komma kan nadruk worden gelegd op een zinsdeel; een nuanceverschil tussen *Het is lekker, mits de zon schijnt* en *Het is lekker mits de zon schijnt* kan zijn dat in het eerste geval nadruk wordt gelegd op de voorwaarde, terwijl het tweede geval een neutrale conditionele lezing geeft.

p bevat dus een conditie waaraan voldaan moet worden opdat de inhoud van *q* bewaarheid wordt. Er is sprake van een noodzakelijke voorwaarde, niet een voldoende voorwaarde of een noodzakelijke-en-voldoende voorwaarde. Daardoor kan *mits*, volgens Daalder (2009: 237), in een zin vaker dan eens voorkomen.

(3) Mits een klein gedeelte van een beschermd werk gereproduceerd wordt, mag dat, mits een billijke vergoeding wordt betaald.

Dit recursieve gebruik van *mits* is zeldzaam, en ik vraag me af of de eventuele correctheid van dit voorbeeld niet vooral te danken is aan het feit dat de *mits*-delen ver uit elkaar staan en onafhankelijke voorwaarden noemen. Als we *mits* in bovenstaand voorbeeld vervangen door *slechts dan als, uitsluitend als* of *alleen als* loopt hij al minder lekker. Toevoegen van een extra voegwoord *en* lijkt hier raadzaam: *Alleen als een klein gedeelte gereproduceerd wordt, mag dat, en alleen als een billijke vergoeding wordt betaald*. Wordt dit *en* weggelaten, dan zou een interpretatie kunnen zijn dat beide *mits*-zinnen niet onafhankelijk zijn, maar dat de ene voorwaarde ingebed is in de andere. In *Slechts dan als een klein gedeelte van een beschermd werk gereproduceerd wordt, mag dat slechts dan als een billijke vergoeding wordt betaald* is van de eerste voorwaarde pas sprake als aan de tweede voorwaarde is voldaan, terwijl beide voorwaarden in principe parallel gelden.

Het onderscheid tussen inbedding en parallelie wil ik illustreren met het woord *tenzij* in deze context. Het alternatief *Tenzij een groot gedeelte van een beschermd werk gereproduceerd wordt, mag dat, tenzij geen billijke vergoeding wordt betaald* lijkt me een foute zin, omdat *tenzij* een unieke uitzondering introduceert, en daarvan kan er binnen de grenzen van één zin blijkbaar maar één zijn. Hierover meer in paragraaf 2.2.

Ten slotte hoeft het woord *mits* in principe niet te worden versterkt, omdat de noodzakelijke voorwaarde al een inherent deel van de betekenis van *mits* is. Toch komen in de praktijk versterkte vormen voor, zoals *alleen mits, slechts mits* of *enkel mits*. Zo kwam ik recent in Leuven een bord tegen met de tekst 'Parkeren enkel mits toelating'. Het lijkt mij geen stijlvol taalgebruik, maar de betekenis van een zin met *alleen mits* wordt niet onduidelijk en misschien zelfs duidelijker, doordat nog extra nadruk wordt gegeven aan het bestaan van de strikte conditie.

2.1.3 Mits en wenselijkheid

Ik heb hierboven al beweerd dat *mits*-zinnen altijd een zekere notie van *wenselijkheid* moeten bevatten. Dat zal ik hieronder nog verder toelichten, en proberen de notie *wenselijkheid* van Daalder met die van Fillenbaum te vereenzelvigen.

De wenselijkheid kan gelden voor de spreker, voor de luisteraar of voor een derde instantie. Wie een belofte of dreigement wil uiten zal over het algemeen een wenselijkheid (bij een belofte) of

een onwenselijkheid (bij een dreigement) voor de luisteraar noemen. De eventuele handeling die van de geadresseerde gevraagd wordt, zal misschien tot een wenselijk gevolg voor de spreker leiden. Nu is *mits* een geschikt voegwoord om een belofte mee te doen, zoals 'mits je mijn gras maait, geef ik je 5 euro'. Voor het uiten van waarschuwingen of dreigementen blijkt het voegwoord *mits* daarentegen ongeschikt. Bekijken we bijvoorbeeld de volgende zin:

(4) Ik geef je niet \$5 mits je mijn gras niet maait.

Zo deze zin al begrijpelijk is, lijkt het een vreemde zegswijze, nog afgezien van de dubbele negatie.

(5a) Ik schiet je dood mits je niet met geld over de brug komt.

doet het niet veel beter. Daalder (2009: 238) identificeert dit probleem en schrijft erover:

The *mits*-construction displays a further generalization, which relates to the part *q*. In all cases, *q* seems to name something desirable, something evaluated as positive.

Het lijkt erop dat een *q+* een noodzakelijk element is in een *mits*-constructie, waarvoor *p* dan een strikte voorwaarde noemt. Wordt *mits* vervangen door *als*, dan verdwijnt deze noodzaak, bijvoorbeeld in de volgende zin:

(5b) Ik schiet je dood als je niet met geld over de brug komt.

Dat is een solide dreigement van de vorm *q- als niet p*. Het aspect van verplichte wenselijkheid ontbreekt dus bij *als*. Omdat het consequent in een *mits*-constructie wenselijk moet zijn, lijkt het niet mogelijk om daar negatie toe te voegen, tenzij een negatief aspect met negatie wordt geneutraliseerd. Een belofte als

(6) Je mag niet naar mijn feestje komen, mits je mijn gras maait

is vanzelfsprekend zinloos omdat de geadresseerde hier aan een voorwaarde moet voldoen om *niet* van een wenselijk gevolg te profiteren.

Het is moeilijk te omschrijven voor wie de wenselijkheid van een *mits*-constructie moet gelden: dat verschilt per geval. De inhoud van een zekere apodosis kan wenselijk zijn voor de spreker, de toehoorder, voor derden, of voor een willekeurige combinatie van het bovenstaande. Duidelijk is, dat *mits*-constructies informatie geven over zekere wensen of belangen. Hierbij betekent *mits* niet altijd *slechts dan als*. Ter illustratie een vereenvoudiging van een voorbeeldzin van Dancygier en Sweetser (2005: 205-206):

(7) Het ziekenhuis kan nieuw personeel werven, mits ze 30 euro per uur betalen.

Hiermee wordt bedoeld dat het bedrijf alleen met een uurloon van 30 euro het positieve effect kan bewerkstelligen dat nieuw personeel kan worden aangetrokken. Het betalen van een hoog uurloon is goed voor de werknemers en slecht voor het ziekenhuis, maar als de voorspelde toename van personeel *q+* belangrijk genoeg wordt gevonden om de bijbehorende kosten *p-* te willen betalen,

kan het toch uit. Het bovenstaande wil niet zeggen dat potentieel nieuw personeel het massaal laat afweten wanneer een uurloon van meer dan 30 euro in het vooruitzicht wordt gesteld. Niet alleen de hypothetische situatie waarin het bedrijf 30 euro betaalt leidt tot een verwachte sollicitatiegolf, maar ook de scenario's waarin 31, 32, 33 of meer wordt geboden. (7) kan dus worden begrepen als 'Het ziekenhuis kan nieuw personeel werven, mits ze minstens 30 euro per uur betalen'. Ook dit is een inferentie die iedereen zal accepteren op basis van relevantie en kennis van de wereld, niet zozeer op grond van logica.

2.1.4 De argumentatieve richting en -kracht van mits

Het gebruik van *mits* in een constructie legt de zin meestal een positieve argumentatieve richting op, dus $q+$, mits p . Een negatieve argumentatieve richting is ook mogelijk, maar dan moet er sprake zijn van een ontkenning van een $q-$, zodat toch een wenselijkheid ontstaat. 'Ja, mits ...' ($q+$, mits p) is daarom een mogelijk begin van een zin, terwijl 'nee, mits' ($q-$, mits p) niet voorkomt. De argumentatieve kracht van $q+$, mits p is vermoedelijk hoog: het belang van het voldoen aan p om q te laten gelden wordt door *mits* onderstreept.

2.1.5 Mits en als

Er zijn wel scenario's denkbaar waarin de argumentatieve kracht van $q+$ als p niet veel zwakker is dan die van $q+$ mits p . Ook met *als* kan een duidelijk conditioneel verband worden ingeleid, hoewel het misschien moeilijker is om *als* te benadrukken. Het betekenisverschil tussen onderstaande zinnen is gering of geheel afwezig:

(8a) Je mag mijn fiets lenen als ik hem morgen terugkrijg.

(8b) Je mag mijn fiets lenen mits ik hem morgen terugkrijg.

In zinnen waar een specifieke, noodzakelijke voorwaarde in het spel is, kan *mits* zijn doel echter dienen. Zin (9a) is denk ik te verkiezen boven (9b):

(9a) Houdbaar tot 12/7 mits gekoeld bewaard.

(9b) Houdbaar tot 12/7 als gekoeld bewaard.

In (9a) wordt extra nadruk gelegd op de noodzaak van het gekoeld bewaren: alléén indien gekoeld bewaard, kan de houdbaarheid tot 12/7 worden gegarandeerd. Het neutrale *als* ontbeert de extra toevoeging 'alléén' en dit zou zich moeten kunnen vertalen in een minder sterke argumentatieve kracht van (9b). *Mits* vestigt extra de aandacht op p . Tegelijkertijd worden andere omstandigheden niet uitgesloten die het bederf van het product ook kunnen veroorzaken: met de *mits*-clausule wordt alleen deze, voor de fabrikant relevante, belofte gedaan. Dat lijkt een algemene kwaliteit van het voegwoord *mits*: er wordt een noodzakelijke, maar niet voldoende voorwaarde mee ingeleid, en de geadresseerde moet ook met minder voor de hand liggende situaties die $q+$ kunnen vrijdelen rekening houden.

Met *mits* hoeft niet altijd een *belangrijke* voorwaarde te worden ingeleid. Een toevoeging *natuurlijk* kan worden gebruikt om het belang van *mits* p af te zwakken, of om aan te geven dat het hier om een vanzelfsprekendheid gaat. Mits-constructies gaan daar soms mee gepaard:

(8c) Je mag mijn fiets lenen, mits ik hem morgen terugkrijg natuurlijk.

Hiermee wordt het gewicht dat aan *p* moet worden toegekend verminderd, waardoor de betekenis van de constructie een eind opschuift in de richting van ‘*Je mag mijn fiets lenen*’, dus met sterkere argumentatieve kracht.

Ik denk dat *mits* door zijn meer specifieke betekenis een grotere argumentatieve kracht moet hebben dan *als* – als dat niet zo zou zijn, waarom dan nog *mits* gebruiken? Daarentegen zijn er veel situaties denkbaar waar *mits* vrijelijk door *als* kan worden vervangen, zoals bij (8a) en (8b).

2.2 Over *tenzij*

Tenzij kan in de plaats van *als* of *mits* worden gebruikt, maar verandert de argumentatieve richting van de bijzin dan van positief naar negatief of andersom, behalve als een extra negatie *niet* wordt toegevoegd.

2.2.1 Inleiding

Het antecedent van een conditionele constructie wordt in het Nederlands vaak met het onderschikkende voegwoord *tenzij* ingeleid. Daalder (1994) bespreekt hoe *tenzij* zich in een aantal omstandigheden gedraagt. Als parafrases van *tenzij* oppert ze *behalve als*, *als tenminste niet*, of *het moest zo zijn dat* en *als het niet zo is dat*. Het hoofdzingedeelte van de constructie heeft een absolute, positieve of negatieve, strekking, en de *tenzij*-constructie noemt de omstandigheden waaronder een en ander niet opgaat. Variaties op

(10) De contracten hebben een looptijd van tien jaar, *tenzij* partijen anders overeenkomen.

zijn bijvoorbeeld:

- (10) De contracten hebben een looptijd van tien jaar,
- (b) behalve als partijen anders overeenkomen
- (c) of partijen moesten anders overeenkomen
- (d) of het moest zo zijn dat partijen anders overeenkomen
- (e) mochten partijen niet anders overeenkomen
- (f) als partijen niet anders overeenkomen
- (g) als partijen tenminste niet anders overeenkomen

Tenzij-constructies kunnen naast een volledige bijzin ook een beperktere woordgroep zijn, laat Daalder zien. Zo kan het *tenzij*-gedeelte van

(11) In de wagen mogen geen eetwaren worden meegenomen, *tenzij* goed verpakt.

niet worden vervangen door ‘*behalve als goed verpakt*’, maar moet er ‘*behalve als ze goed verpakt zijn*’ van worden gemaakt.

2.2.2 Verschijningsvormen

Tenzij-zinnen kunnen zowel in de vorm *q*, *tenzij p* als in de vorm *tenzij p*, *q* voorkomen. Ook is de mengvorm *q₁*, *tenzij p*, *q₂* denkbaar, constateert Daalder. De variant waarbij de apodosis voorafgaat aan de protasis komt het meest voor, zoals dat ook bij *mits* het geval is. De voorwaarde wordt dan als een ‘*afterthought*’ of ‘*gedachte achteraf*’ genoemd, waardoor de band tussen *p* en *q* als vrij losjes

moet worden begrepen. Daarnaast is ook ‘tenzij p, q ’ een valide vorm, waarin misschien meer nadruk wordt gelegd op p ten koste van q .

2.2.3 Tenzij en wenselijkheid

Het blijkt nog nergens uit dat de notie wenselijkheid ook in tenzij-zinnen een rol moet spelen. In mijn corpusonderzoek zal ik de vraag welke rol wenselijkheid in tenzij-constructies speelt toetsen. Zie daarvoor paragraaf 3.5.3.

2.2.4 De argumentatieve richting en -kracht van tenzij

In een zin met positieve argumentatieve richting kan met *tenzij* een bijzin worden geïntroduceerd die een negatieve uitzondering inhoudt: mocht de uitzondering gelden, dan volgt een negatieve conclusie. Heeft een zin een negatieve argumentatieve richting, dan kan met *tenzij* juist een uitzondering worden genoemd die de oriëntatie ombuigt naar positief.

De argumentatieve kracht van *tenzij* is groot: met *tenzij* wordt, net als met *mits*, veel nadruk gelegd op de uitzondering cq. voorwaarde p die de strekking van de hoofdzin kan beïnvloeden.

2.2.5 Tenzij en als niet

In veel gevallen kunnen tenzij-zinnen zonder veel problemen worden omgeschreven in *als niet*-zinnen. Zo zijn de betekenissen van *Tenzij je me helpt, gaat het niet lukken* en *Als je me niet helpt, gaat het niet lukken* min of meer gelijk. *Als niet* en *tenzij* kunnen echter niet altijd moeiteloos door elkaar vervangen worden. Beschouwen we bijvoorbeeld het volgende zinnenpaar, ontleend aan Dancygier (1998: 167-169):

(12a) Ik zal blij zijn als ze niet in het ziekenhuis wordt opgenomen.

(12b) Ik zal blij zijn, tenzij ze in het ziekenhuis wordt opgenomen.

dan zien we dat de betekenis van beide zinnen verwant is, maar niet identiek. De persoon die (12a) zegt, verwacht in de toekomst misschien blij te kunnen zijn omdat ‘ze’ niet naar het ziekenhuis moet, en verwacht anderszins dat hij in de toekomst slecht nieuws te horen zal krijgen, namelijk dat ze wel naar het ziekenhuis moet. De persoon die (12b) zegt, verwacht in de toekomst blij te zullen zijn, behalve wanneer ze naar het ziekenhuis moet, in welk geval hij niet meer blij zal zijn.

Goedbeschouwd is deze persoon dus blij in de toekomst, tenzij daarop een specifieke uitzondering wordt gemaakt door het ziekenhuisbezoek. Degene die (12a) uit, verwacht alleen voorwaardelijk eventuele blijheid in de toekomst, namelijk in het geval dat ze niet naar het ziekenhuis moet.

Figuur 1. Verwachte blijdschap is wit, het tegendeel is grijs. In het eerste geval wordt blijdschap voorwaardelijk verwacht indien ‘ze’ niet wordt opgenomen (mentale ruimte ingeleid met ‘als niet’). Wordt ze toch opgenomen, dan is van deze verwachte blijdschap geen sprake (mentale ruimte

ingeleid met 'als'). In het tweede geval wordt in principe blijdschap voorspeld, waarop een uitzondering geldt indien ze wel wordt opgenomen (deze mentale ruimte wordt ingeleid met 'tenzij').

De spreker van (12a) rept van twee verschillende, complementaire mentale ruimtes, waarvan de een de ander uitsluit. Of ze hoeft niet naar het ziekenhuis en hij is blij, of ze moet wel naar het ziekenhuis en hij is niet blij. De spreker van (12b) creëert met zijn voorspelling één mentale ruimte, namelijk een waarin hij toekomstige blijdschap ervaart, *waarbinnen* zich een exceptieve mentale ruimte bevindt die roet in het eten kan gooien. Het consequent van (12b), dus *Ik zal blij zijn*, kan worden gezien als een geasserteerde stelling, die niet conditioneel bedoeld is, maar waarop in het antecedent een uitzondering wordt genoemd, de enige omstandigheid waarbij de gang van zaken in de hoofdzin niet geldt. Een gevolg van deze unieke status van *tenzij* is, dat *tenzij*-zinnen niet gecombineerd kunnen worden: er is op een situatie in een hoofdzin *q* maar één uitzondering *p* mogelijk (vergelijk *mits*, dat vaker mag voorkomen).

In hoofdstuk 3 onderzoek ik de overeenkomsten en verschillen tussen *tenzij* en *als niet* nader. Ik onderzoek daar onder meer of *tenzij* een sterkere retorische kracht bezit dan *als niet*, wat ik verwacht op grond van de specifieke betekenis van *tenzij*, de kleinere inzetbaarheid (*als* past in meer zinnen en is neutraal en algemeen) en het feit dat *tenzij* compacter is dan het samengestelde *als niet*.

2.2.6 Tenzij en behalve als

Een andere voor de hand liggende manier om *tenzij* te parafraseren, is met *behalve als* (Engels: *unless* en *except if*). *Behalve als* noemt ook een specifieke uitzondering die de handeling in de hoofdzin kan blokkeren (als de argumentatieve richting van de zin positief is) of toelaten (bij negatieve argumentatieve richting). Net als bij *tenzij* lijkt het erop dat *behalve als* een unieke uitzondering noemt.

Het verschil tussen *behalve als* en *tenzij*, dat ik in hoofdstuk 3 uitgebreider zal onderzoeken, zit hem misschien in hun grammaticale eigenschappen. Dancygier en Sweetser (2005: 198-199) schrijven over het mogelijke onderscheid tussen *unless* en *except if*:

Unless seems to set up a new discourse unit, a fresh mental-space network not directly related to the preceding discourse. [...] Unless does not "look up" to the base space to check for overlap, because it begins a new set-up, rather than elaborating a single coherent network also involving the preceding spaces. [...] Except if, on the other hand, builds an exception to the immediate parent space, as part of the larger integrated network in which the parent space is located.

Als we aannemen dat een en ander ook opgaat voor de Nederlandse varianten *tenzij* en *behalve als*, dan kunnen we het volgende veronderstellen. *Behalve als* 'kijkt' alleen naar cohesie met de directe omgeving, waar het een uitzondering op kan vormen, terwijl *tenzij* een contrast moet vormen met de hele voorgaande context. Beide vormen creëren een ander soort mentale ruimte voor hun uitzondering. Beschouw bijvoorbeeld het betekenisverschil tussen de volgende zinnen, ontleend aan Dancygier en Sweetser (2005: 200):

(13a) *Een jaar is een schrikkeljaar als het deelbaar is door 4, tenzij het deelbaar is door 100, tenzij het deelbaar is door 400.

(13b) Een jaar is een schrikkeljaar als het deelbaar is door 4, behalve als het deelbaar is door 100, behalve als het deelbaar is door 400.

Beide zinnen leveren een andere mentale ruimte-configuratie op:

Figuur 2. In de redenering 13a worden de jaartallen die deelbaar zijn door 400 niet tot de schrikkeljaren gerekend omdat beide tenzij-frasen parallel worden opgevat: beide leiden een uitzondering in op de bewering dat jaartallen die deelbaar zijn door 4 schrikkeljaren zijn. In redenering 13b wordt de tweede uitzondering ingebed in de eerste, waardoor een uitzondering-op-een-uitzondering ontstaat, zodat 400 ook als schrikkeljaar uit de bus komt.

2.3 Mits en tenzij in verschillende conditionele constructies

In hoofdstuk 1 heb ik de verschillende conditionele constructies onderverdeeld in twee groepen, in navolging van Dancygier (1998) en Dancygier en Sweetser (2005): voorspellende en niet-voorspellende conditionelen. Voorspellende conditionelen zijn inhoudelijke conditionelen die een causaal verband tussen p en q kennen; niet-voorspellende conditionelen zijn niet-inhoudelijk en vereisen een andere relatie tussen p en q . Ik zal nu de inzetbaarheid van *mits* en *tenzij* in elk type conditioneel bespreken.

2.3.1 Inhoudelijke conditionelen

Voorspellende, causale conditionelen lenen zich bij uitstek voor gebruik van *mits* en *tenzij*. Vooral uitspraken over mogelijke toekomstige gebeurtenissen worden gemakkelijk met *mits* of *tenzij* gemaakt. Er is dan sprake van een neutrale epistemische houding: de opties zijn nog open. Bij voorspellingen waarbij p en q zich causaal verhouden zijn er altijd alternatieve scenario's denkbaar die bijbehorende alternatieve mentale ruimtes openen. Met *mits* en *tenzij* kunnen de relaties tussen deze mentale ruimtes worden beschreven. De zin

(14) Als het droog blijft gaat de wedstrijd door

kan gemakkelijk worden herschreven tot 'Mits het droog blijft gaat de wedstrijd door' of 'Tenzij het niet droog blijft gaat de wedstrijd door', wat ook welgevormde zinnen zijn.

2.3.2 Epistemische conditionelen

In conditionelen waar een epistemisch verband geldt tussen p en q (uit de observatie dat p wordt q geconcludeerd) is doorgaans geen sprake van voorspelling, en er worden geen alternatieve mentale ruimtes geopend. Er is ook sprake van positieve epistemische houding. In combinatie met positieve epistemische houding zijn *mits* en *tenzij* onbruikbaar, omdat die juist het bestaan van alternatieve mentale ruimtes suggereren.

De epistemische conditioneel (2) *Als het licht brandt is Jan thuis* suggereert dat Jan thuis is op basis van de observatie dat het licht brandt. Is die observatie reeds gedaan, en is er positieve epistemische

houding toegekend aan de assertie dat het licht brandt, dan heeft het geen zin meer om van *mits het licht brandt* of *tenzij het licht brandt* te spreken.

2.3.3 Conditionelen die een taalhandeling bevatten

Niet-voorspellende speech-act conditionals, waarbij een *speech-act space* wordt gecreëerd die het formuleren van de inhoud van het consequent mogelijk maakt of inleidt, lenen zich op het eerste gezicht slecht voor het gebruik van *mits* en *tenzij*. Dat kan worden geïllustreerd met de derde voorbeeldzin uit hoofdstuk 1:

Als je dorst hebt staat er bier in de koelkast.

?Mits je dorst hebt, staat er bier in de koelkast.

?Er staat bier in de koelkast, tenzij je geen dorst hebt.

Omdat er geen causaal verband bestaat tussen p en q , maar de inhoud van p alleen maar dient om q in te leiden, heeft het hier geen zin te spreken van alternatieve mentale ruimtes. Het is niet zo dat er geen bier in de koelkast staat als de geadresseerde geen dorst heeft. Het gebruik van *mits* en *tenzij* suggereert juist wel het bestaan van dit alternatief. Met *mits* wordt een unieke voorwaarde bedoeld waaraan voldaan moet worden opdat q kan gelden, en er moeten ook omstandigheden zijn waarbij p (en dus q) niet geldt. De uitgesloten voorwaarde van *tenzij* impliceert op zijn beurt dat er alternatieven voorhanden zijn waarbij p niet geldt, dus q wel. Het valt dus op grond van de theorie niet te verwachten dat *mits* en *tenzij* zich laten combineren met een speech-act-conditioneel. In mijn corpus zal nochtans blijken dat deze verwachting moet worden bijgesteld.

2.3.4 Metalinguïstische conditionelen

In metalinguïstische conditionelen doen *mits* en *tenzij* het niet beter. Net als bij *speech-act conditionals* wordt met de protasis een bepaling gegeven bij de inhoud van de hoofdzin, zonder dat er alternatieven worden bedoeld. Van de zinnen

(15a) Mijn man, als ik hem nog zo kan noemen, is Grieks.

(15b) ?Mijn man, mits ik hem nog zo kan noemen, is Grieks.

(15c) ?Mijn man, tenzij ik hem niet meer zo kan noemen, is Grieks.

lijkt alleen de eerste goed. De varianten zijn niet direct onwelgevormd, maar niemand zal ze vermoedelijk gebruiken in plaats van (15a). Het gebruik van *mits* zou misschien gerechtvaardigd zijn als een reactie à la 'Ik vind niet dat je hem nog zo kan noemen, dus kies een ander woord' verwacht wordt, maar dat ligt niet in de lijn der verwachting. De man in kwestie is Grieks, ongeacht zijn huidige relatie tot de spreker, dus de relatie tussen p en q is niet causaal en maakt het gebruik van *mits* of *tenzij* hier onlogisch.

2.4 Conclusie

In deze conclusie formuleer ik de belangrijkste uitkomsten van dit tweede hoofdstuk, bevindingen die ik in hoofdstuk 3 omzet in hypothesen om te toetsen met een corpusonderzoek.

Wie een conditionele constructie wil uitspreken, kan doorgaans uit verschillende opties kiezen. Allereerst het type conditioneel. Is de conditionele constructie voorspellend, en is er sprake van neutrale epistemische houding, dan kunnen *mits* en *tenzij* in principe worden gebruikt. *Mits* introduceert een voorwaarde bij een $q+$; *tenzij* een uitzondering op een willekeurige q . Verder kan p aan q voorafgaan of erop volgen. Wordt q voorop geplaatst, dan wordt het gewicht van p verminderd wellicht relatief lichter. Wordt p voorop geplaatst, dan wordt het gewicht van p wellicht relatief zwaarder.

De argumentatieve richting van een stelling, dat wil zeggen de vorm waarin de zin gegoten is, heeft gevolgen voor de inzetbaarheid van *mits*. Een zin met negatieve richting vereist met *mits* een negatieve q , zodat het equivalent van een positieve q ontstaat. Vooralsnog ga ik ervan uit dat *tenzij* in een zin kan voorkomen ongeacht de argumentatieve richting. *Mits niet* en *tenzij* respectievelijk *tenzij niet* en *mits* hebben dezelfde argumentatieve richting, maar vermoedelijk een andere argumentatieve kracht: de variant zonder extra negatie is wellicht sterker. 'Ik ga naar het feest, mits...' lijkt een grotere garantie te geven dat de spreker naar het feest zal gaan dan 'ik ga niet naar het feest, tenzij...'. Ik zal de verschillen in argumentatieve kracht tussen beide varianten in hoofdstuk 3 onderzoeken.

Als is het meest neutrale conditionele voegwoord: het kan altijd gebruikt worden. *Mits* en *tenzij* zijn specifiek, en ik dicht ze vooral om die reden een grotere argumentatieve kracht toe. Gebruik van *mits* en *tenzij* houdt altijd een bepaalde (uitsluitende) voorwaarde in, terwijl *als*, dat dezelfde functie kan krijgen, ook andere functies kan hebben, wat *als* wellicht minder sterk maakt in conditioneel opzicht.

In het corpusonderzoek zal ik onderzoeken hoe *mits* en *tenzij* zich tot elkaar verhouden. Wanneer wordt welke vorm gebruikt, en waarom die, als de andere ook had gekund? Ik zal bij elke tekstplaats nagaan in hoeverre de andere vorm ook gepast was geweest. Hierbij verwacht ik globaal dat *mits* meestal door *als* en *tenzij niet* vervangen kan worden, en *tenzij* meestal door *behalve als*. Daarentegen denk ik dat *als niet* en *mits niet* vaak niet volstaan als alternatief voor *tenzij*. *Als niet* creëert een ander soort mentale ruimte, is minder direct en bezit dezelfde neutraliteit als *als* (terwijl deze neutraliteit in *behalve als* minder intact blijft door *behalve*). *Mits niet* zou in principe voor *tenzij* in de plaats kunnen komen, maar alleen als er sprake is van enige mate van wenselijkheid.

Hoofdstuk 3

Corpusonderzoek

3.1 Inleiding

Het doel dat ik mij in deze scriptie gesteld heb, is het analyseren van het gebruik van *mits* en *tenzij*, om deze conditionele voegwoorden vervolgens met elkaar te kunnen vergelijken. Ik vraag me niet alleen af hoe vaak ze gebruikt worden en in welke vorm, maar vooral hoe ze zich tot elkaar verhouden: wanneer hebben we de vrijheid ze door elkaar te gebruiken, en wanneer en waarom valt de een soms te verkiezen boven de ander?

Zoals in hoofdstuk 2 aan de orde is gekomen, hebben zowel *mits* als *tenzij* een vrij heldere betekenis: met *mits* wordt een strikte, maar niet voldoende voorwaarde genoemd voor q , terwijl met *tenzij* een uitzondering op q wordt ingeleid. Beide voegwoorden hebben een vergelijkbare betekenis, en in sommige gevallen kunnen het alternatieven zijn: q , mits p kan ook worden geschreven als q , tenzij niet p . Met dit onderzoek heb ik *mits* en *tenzij* in het algemeen, en hun onderlinge relatie in het bijzonder nader willen onderzoeken.

In mijn corpusonderzoek zoek ik naar plaatsen waar *mits* en *tenzij* worden gebruikt en probeer ik vast te stellen of, en zo ja hoe goed, de alternatieve voegwoorden op dezelfde plaats passen. Soms zal dat moeiteloos kunnen. Soms zal dat onmogelijk zijn. En soms zal dat mogelijk zijn, maar zal de zin op een of meerdere punten moeten worden aangepast. Elk gevonden voorbeeld van de bovenstaande scenario's kan mijn tot dusver gevormde theorie ondersteunen of tegenspreken. Natuurlijk kan niet worden verwacht dat iedere spreker die *mits* of *tenzij* zegt, eerst de nodige alternatieven heeft overwogen. Maar door te onderzoeken welke keuzes er in mijn corpus zoal zijn gemaakt, en vervolgens te beredeneren welke andere opties ook hadden gekund, kan ik toch meer inzicht verwerven in het *mits*- en *tenzij*-gebruik.

De noties *argumentatieve richting*, *argumentatieve kracht* en *wenselijkheid* die ik eerder heb geïntroduceerd zullen in dit hoofdstuk ook een rol spelen. Met *argumentatieve richting* wordt in het geval van een conditionele constructie van de vorm p , q verwezen naar de bedoeling of intentie van de spreker: die kan op positieve of negatieve inferenties willen aansturen. 'Als het regent wordt de wedstrijd afgelast' heeft een positieve oriëntatie als de kans op regen zeer groot is en de zin een antwoord is op de vraag 'Zal de wedstrijd worden afgelast?'. Er kan nog 'ja dus' aan worden toegevoegd. Is er geen wolkje aan de lucht, dan krijgt dezelfde uitspraak een negatieve richting: de spreker kan dan net zo goed met 'natuurlijk niet, dat zie je toch?' antwoorden. *Wenselijk* is de afgelasting van de wedstrijd wellicht voor niemand, tenzij er redenen zijn voor spreker of luisteraar om liever niet te spelen.

Argumentatieve kracht heeft betrekking op de overtuigingskracht van een stelling. Een uitspraak als 'de wedstrijd wordt afgelast' heeft een maximale argumentatieve kracht, omdat er volgens de spreker geen twijfel over bestaat dat de wedstrijd zal worden afgelast. 'De wedstrijd wordt misschien afgelast' en 'De wedstrijd wordt afgelast als het regent' hebben misschien dezelfde argumentatieve oriëntatie, maar een minder sterke kracht: ze houden de optie open dat de wedstrijd toch zal doorgaan. Je zou dus kunnen zeggen dat naarmate het door de spreker aannemelijker wordt gevonden dat een uitzondering op een stelling zal gelden, hoe zwakker de retorische kracht van die stelling wordt.

De notie *wenselijkheid* speelt in sommige conditionele zinnen een rol. Dan is de inhoud van de hoofdzin q op de een of andere manier wenselijk voor de spreker, de luisteraar of voor een derde

partij. In ‘Als het regent wordt de wedstrijd afgelast’ geldt het mogelijke afgelasten van de wedstrijd als onwenselijk, voor de spreker en waarschijnlijk ook voor alle andere betrokkenen. We kunnen deze constructie dan noteren als $p, q-$. Een eigenschap van *mits* is, dat een voorwaarde ingeleid door *mits* niet gecombineerd kan worden met een $q-$. ‘Mits het regent wordt de wedstrijd afgelast’ kan wel een zinvolle uiting zijn, maar alleen als er iemand (waarschijnlijk de spreker of de toehoorder) belang bij heeft dat de wedstrijd niet doorgaat. Wie wel graag wil dat de wedstrijd doorgaat, zal hier niet voor *mits* kiezen.

3.2 Bespreking opzet en werkwijze

Ik heb als corpus de verslagen van de plenaire debatten in de Tweede Kamer in de periode februari-juni 2014 gekozen; veertig in totaal. Deze verslagen zijn aanvankelijk te vinden op de website van de Tweede Kamer² en worden later gearchiveerd op de website van de overheid bij ‘parlementaire stukken’.³ In deze verslagen staat alles genotuleerd wat er in deze vergaderingen door de verschillende parlementariërs, staatssecretarissen en ministers is gezegd. Ik heb voor dit corpus gekozen omdat ik naar een relatief groot aantal gevallen van *mits* en *tenzij* zocht, en omdat deze voegwoorden algemeen worden geassocieerd met formeel taalgebruik. Daarnaast is de Tweede Kamer bij uitstek een plek waar complexe, conditionele zinnen legio zijn, en in die zinnen worden *mits* en *tenzij* graag gebruikt. Daarom heb ik me op het analyseren van deze debatten toegelegd.

Om te beginnen heb ik in elk debat binnen de gekozen periode de uitspraken gezocht waarin *mits* (*niet*) en *tenzij* (*niet*) voorkomen, en daarnaast naar de alternatieve combinaties *als niet* en *behalve als* ter vergelijking. De resulterende lijsten zijn bij deze scriptie als bijlagen opgenomen. Bijlage A bevat alle zinnen die mijn corpus vormen. Bijlage B is een tabel waarin de frequenties van *mits*, *tenzij*, *als niet* en *behalve als* staan opgesomd. Bijlage C bevat tabellen met de verschillende classificaties die ik aan de zinnen uit mijn corpus heb gegeven en die ik heb geraadpleegd voor de onderstaande analyse.

Ik heb mijn data als volgt geanalyseerd: ik heb van elke zin waarin *mits* of *tenzij* voorkwam vastgesteld welke *vorm* de constructie had en van welk *type conditioneel* er sprake was. Daarnaast heb ik bepaald of er in de zin sprake was van een notie van wenselijkheid (en zo ja voor wie). Ten slotte heb ik onderzocht in hoeverre het gekozen conditionele voegwoord vervangen had kunnen worden door alternatieven. De in aanmerking genomen alternatieven waren ‘als’ en ‘tenzij niet’ voor *mits*, en ‘als niet’, ‘mits niet’ en ‘behalve als’ voor *tenzij*.

In de komende paragrafen zal ik de verwachtingen bij, en de resultaten van mijn onderzoek uiteenzetten, in de volgorde die ik hierboven ook heb aangehouden. Allereerst bespreek ik in paragraaf 3.3 mijn hypotheses, opgesteld op basis van mijn theorie en intuïties. In paragraaf 3.4 bespreek ik de analyse van *mits*, waarbij achtereenvolgens de aspecten *vorm en argumentatieve richting* (3.4.1), *type conditioneel* (3.4.2), *wenselijkheid* (3.4.3) en *argumentatieve richting* en de overwogen *alternatieven* (3.4.4) aan bod komen. In paragraaf 3.5 doorloop ik hetzelfde stappenplan voor *tenzij*.

---

² tweedekamer.nl/kamerstukken/plenaire_verslagen

³ zoek.officielebekendmakingen.nl/zoeken/parlementaire_documenten

3.3 Verwachtingen

Ik zal hier voor elk van de vier genoemde aspecten uiteenzetten welke verwachtingen ik had op basis van mijn theorie.

3.3.1 Vorm en argumentatieve richting

Ik verwacht dat mits-zinnen en tenzij-zinnen ook in dit onderzoek als standaardvorm q , mits p respectievelijk q , tenzij p zullen blijken te hebben. Ik heb geen reden om aan te nemen dat het zakelijke, argumentatieve taalgebruik van de politiek op dit punt moet afwijken van de door Daalder waargenomen tendens dat sprekers bij voorkeur de hoofdzin in een conditionele constructie voor de bijzin plaatsen. Daarentegen verwacht ik wel, dat de vormen mits p , q respectievelijk tenzij p , q ook zullen voorkomen, maar in mindere mate. Het vooropplaatsen van een zinsdeel kan er over het algemeen toe leiden dat het wordt benadrukt. Misschien geldt dat hier ook: wie iemand anders zijn fiets besluit uit te lenen, kan dat verwoorden met 'Je mag mijn fiets lenen, mits je hem morgen terugbrengt'. Hij kan echter ook voor de vorm 'Mits je hem morgen terugbrengt, mag je mijn fiets lenen' kiezen, liefst met een pauze tussen beide deelzinnen. Dan zullen de oren van de toehoorder worden gespist en zal zij wellicht meer belang toekennen aan de gestelde voorwaarde, terwijl ze in het eerste geval vooral zal begrijpen dat ze de fiets mag lenen, waar nog in de vorm van een 'gedachte achteraf' een voorwaarde aan wordt verbonden, maar misschien luistert ze dan al niet eens meer.

De vorm van een conditioneel hangt samen met de keus voor een bepaalde argumentatieve richting. Die kan positief of negatief zijn. *Tenzij* en *mits* kunnen allebei met een negatie-element als 'geen' of 'niet' worden gecombineerd om een tegengestelde draai aan de strekking van hun bijzin te geven. Daarbij is steeds van belang dat de intentie van de spreker, en de eventueel aanwezige wenselijkheid van p of q (voor de spreker zelf, de toehoorder of een derde partij) hetzelfde blijven. Naast $q+$, mits p kunnen dus ook de varianten $\sim q-$, mits p en $q+$, mits $\sim p-$ worden gebruikt. Alleen de vormen $q-$, mits p en $\sim q+$, mits p verwacht ik niet aan te treffen, omdat met mits bezwaarlijk een voorwaarde kan worden ingeleid voor een onwenselijke apodosis.

Een voorbeeld van $\sim q-$, mits p is het dreigement 'Ik schiet je niet dood, mits je me geld geeft', waarbij q zeer onwenselijk is voor de geadresseerde en p matig onwenselijk. Een voorbeeld van $q+$, mits $\sim p$ met een soortgelijke strekking is bijvoorbeeld 'Ik laat je leven, mits je niet je hand op de knip houdt', waarbij het voordeel van $q+$ voor de geadresseerde groot genoeg is om het nadeel van $\sim p$ te doen vergeten.

Als p en q worden verbonden met tenzij, zijn alle mogelijke permutaties toegestaan, omdat de notie wenselijkheid bij tenzij waarschijnlijk geen rol hoeft te spelen (zie paragraaf 3.5.3): respectievelijk q , tenzij p ; q , tenzij $\sim p$; $\sim q$, tenzij p en $\sim q$, tenzij $\sim p$.

3.3.2 Type conditioneel

Op basis van mijn bespreking van de door Dancygier onderscheiden soorten conditionelen, en mijn observatie dat conditionele voegwoorden als *mits* en *tenzij* slecht combineren met zowel epistemische, speech-act-, en metalinguïstische conditionelen, verwacht ik dat de conditionelen in mijn corpus allemaal in de content-categorie zullen vallen. Dat wil zeggen: de categorie van voorspellende, inhoudelijke conditionelen waarin p en q een causaal verband onderhouden. Een voorspellende conditioneel p , q roept altijd minstens twee alternatieve mentale ruimtes op. De antecedenten van dit soort voorspellingen kunnen zoals gezegd goed worden ingeluid door *mits* of *tenzij*.

Bij de andere door mij besproken soorten conditionelen was steeds geen sprake van het creëren van alternatieve mentale ruimtes. Mijn intuïtie zegt, zoals ik heb uiteengezet in paragrafen 2.3.2 tot en met 2.3.4, dat het gebruiken van *mits* en *tenzij* in deze constructies niet aan de orde is: *mits* en *tenzij* zijn bij uitstek bedoeld om alternatieven van elkaar te onderscheiden, waarbij er sprake is van neutrale epistemische houding, en functioneren daarbuiten denk ik niet.

3.3.3 Wenselijkheid

Ik heb al betoogd dat *mits* niet kan voorkomen in een *mits p, q*-constructie als *q* een onwenselijkheid inhoudt voor minstens één partij. Alleen in combinatie met negatie kan *mits* gecombineerd worden met *q-*: dan krijg je de vorm $\sim q-$, *mits p*. Ik verwacht dat deze ‘begunstigde partij’ meestal de geadresseerde betreft (zoals in het voorbeeld waarbij die met de dood bedreigd wordt), maar ook de spreker, of een geheel andere partij zou goed de begunstigde partij kunnen zijn.

Tenzij kan waarschijnlijk onder alle omstandigheden een uitzondering inleiden, dus ik verwacht niet dat *wenselijkheid* in *tenzij*-zinnen een rol speelt. Wordt een *tenzij*-zin echter in een *mits niet*-zin omgeschreven, dan is eventuele *wenselijkheid* natuurlijk wel van belang: die omschrijving kan niet als er sprake is van een negatieve *q* of een ontkenning van een positieve.

Een *mits*-zin kan, eenmaal goedgekeurd, wel altijd in een *tenzij niet*-zin worden omgeschreven.

3.3.4 Argumentatieve kracht en alternatieven

Ik ga ervan uit dat *mits* in de meeste gevallen door *als* vervangen kan worden, dat een soortgelijke betekenis heeft. *Als* is echter neutraler en heeft mogelijk een minder sterke argumentatieve kracht – wie veel belang hecht aan een voorwaarde, zal eerder *mits* gebruiken dan *als*. Daardoor zou het kunnen dat *als* soms niet sterk genoeg is, en moet worden versterkt, bijvoorbeeld tot ‘alleen als’. Daarnaast kan *tenzij niet* in plaats van *mits* komen, en *mits niet* in plaats van *tenzij*, hoewel zo een andere ‘logische gang van zaken’ kan worden gesuggereerd (vergelijk ‘Alleen als je niet een bon uitschrijft, geef ik je €20’ en ‘Tenzij je een bon uitschrijft, geef ik je €20’) die afbreuk doet aan de bedoelde betekenis.

Tenzij kan door *als niet* en *behalve als* worden vervangen. Omdat *als niet* en *tenzij* andere mentale ruimtes creëren (vergelijk ‘Ik zal blij zijn als ze niet naar het ziekenhuis moet’ en ‘Ik zal blij zijn, tenzij ze naar het ziekenhuis moet’) verwacht ik dat lang niet alle zinnen met *tenzij* met *als niet* kunnen worden uitgedrukt. Anderzijds zijn er ook veel gevallen denkbaar waar beide varianten wel tot eenzelfde betekenis leiden, zoals in ‘Ik ga niet naar het feest, tenzij jij gaat’ en ‘Ik ga niet naar het feest als jij niet gaat’. *Behalve als* lijkt wel een zeer goed alternatief voor *tenzij* dat vermoedelijk vrijwel altijd in plaats van *tenzij* past.

Algemeen geldt denk ik, dat wanneer een *mits*-zin als een *tenzij niet*-zin wordt herschreven, of andersom, een verlies van efficiëntie optreedt. Beide voegwoorden krijgen, gecombineerd met een element van negatie zoals *niet* of *geen*, weliswaar dezelfde argumentatieve richting – ‘houdbaar mits gekoeld bewaard’ en ‘houdbaar tenzij niet gekoeld bewaard’ geven hetzelfde advies –, maar de omgeschreven variant doet afbreuk aan de ‘logische gang van zaken’. Op geen enkel product zal ‘houdbaar tenzij niet gekoeld bewaard’ staan, omdat het advies juist betrekking heeft op de handeling die de consument moet nastreven – het gekoeld bewaren van het product – en niet op de hypothetische situatie dat hij dit nalaat. Hierdoor moet de argumentatieve kracht van de *tenzij niet*-variant hier minder sterk zijn dan die van de *mits*-variant.

Ik verwacht dat *mits* en *als niet* relatief weinig voorkomen, en *tenzij* en *behalve als* relatief veel (naar alle waarschijnlijkheid komen neutrale conditionele zinnen met *als* nog veel vaker voor, maar die laat ik in dit onderzoek buiten beschouwing). Ik verwacht dit om de volgende redenen.

Mits en *tenzij* hebben beide een formeel karakter, maar voor mijn gevoel *mits* meer dan *tenzij*.

Daarnaast ondervindt *mits* relatief veel concurrentie van *als*, *indien* en *wanneer*, die in veel gevallen in plaats van *mits* te gebruiken zijn, om nog niet te spreken van de mogelijkheden *mits* te parafaseren (*tenminste als*, *op voorwaarde dat*, enzovoort). Daarentegen bezit *tenzij* een sterke, unieke betekenis die maar in beperkte mate door *als niet* overlapt wordt. Wat betekenis betreft ondervindt *tenzij* uitsluitend concurrentie van het vrijwel synonieme *behalve als*, hoewel het schrikkeljaar-voorbeeld liet zien dat *tenzij* een nieuwe mentale ruimte creëert buiten de voorgaande context en *behalve als* een mentale ruimte binnen de mentale ruimte van de context.

Concluderend denk ik dat *mits* een sterke retorische kracht heeft, en sterker is dan *als*. *Tenzij* is ook sterk, en vermoedelijk even sterk als *als niet* en *behalve als*, hoewel op grond van efficiëntie *tenzij* misschien de voorkeur moet krijgen. *Als niet* en *behalve als* zijn samengesteld uit twee woorden en zouden een zin dus relatief kunnen compliceren. Hetzelfde geldt voor *tenzij niet* en *mits niet*: ik verwacht dat die een minder sterke argumentatieve kracht bezitten dan hun respectievelijke alternatieven *mits* en *tenzij*. Nu is een theoretisch begrip als argumentatieve kracht, net als bijvoorbeeld wenselijkheid, niet eenvoudig te meten. Mijn graadmeter zal voornamelijk het onschadelijk maken van de alternatieven zijn: elke instantie van *mits*-gebruik waar ik vaststel dat *als niet* sterk genoeg is om dezelfde boodschap over te brengen kan een aanwijzing zijn dat *mits* inderdaad een grotere argumentatieve kracht bezit. Voorbeelden van *mits*-gebruik die het ook prima doen met *als* kunnen zich daarentegen ook aandienen. Het is weliswaar niet mogelijk om de argumentatieve kracht met mathematische precisie uit te drukken, maar ik zal mijn keuzes zo goed mogelijk proberen te onderbouwen.

3.4 Gebruik van *mits*

3.4.1 Vorm en argumentatieve richting

De 45 gevallen van *mits*-gebruik die ik heb geteld in mijn corpus laten zich, wanneer op de structuur gelet wordt, in acht vormen onderverdelen. In de tabel hieronder is overzichtelijk gemaakt welke vormen ik heb aangetroffen en hoe vaak.

$q \text{ mits } p$	$q, \text{ mits } p$	$\text{mits } p \text{ } q$	$\text{mits } p, q$	$q_1 \text{ mits } p$ q_2	$q_1, \text{ mits } p,$ q_2	'ja, mits'	'mitsen en maren'
4	29	1	1	1	1	4	4

Figuur 1. Vormen van *mits*-gebruik in plenaire debatten in de Tweede Kamer, februari-juni 2014.

In vier gevallen vindt er negatie van de *mits*-zin plaats, in alle overige niet. Een voorbeeld van zo'n zin is

(1) Mijn fractie is niet tegen vormen van elektronische detentie, mits er spijkerharde voorwaarden zijn.⁴

⁴ Uitspraak van Gerard Schouw (D66) op 24 april; zin 6 uit het *mits*-corpus.

‘Ergens niet tegen zijn’ heeft dezelfde argumentatieve richting als ‘ergens voor zijn’, want beide zinnen staan een conclusie als ‘Dus jullie doen mee’ toe, maar de retorische kracht is verschillend: ‘ergens voor zijn’ is sterker. Er is bovendien sprake van een ontkenning van een onwenselijkheid (voor de voorstanders van elektronische detentie). Een zin van de vorm $\sim q-$, mits p krijgt dus dezelfde strekking als $q+$, mits p . Hierop kom ik in paragraaf 3.4.3 terug.

Niet geheel onverwacht – Daalder (2009: 235) komt ook tot de conclusie dat dit patroon verreweg het gewoonst is – blijkt de q , mits p -vorm dominant te zijn: in bijna twee van de drie gevallen werd voor deze vorm gekozen. Eerst wordt de apodosis genoemd, gevolgd door een komma en de bijbehorende voorwaarde, ingeleid door *mits*. Een voorbeeld uit het corpus:

(2) Gaat het CDA met een amendement komen waarin staat dat wethouders wel net over de grens aan de andere kant van een stroompje mogen wonen, mits zij in een boerderij wonen?⁵

De variant q mits p , dus zonder komma, komt ook vier keer voor. Ik heb voor ik mijn corpusonderzoek begon besloten hiervan een aparte categorie te maken, maar ik constateer dat in elk van de vier gevonden voorbeelden zonder gevolgen een komma tussen de delen ingepast kan worden. Voor het plaatsen van een komma in een conditionele constructie in het Nederlands lijken dus geen bijzondere regels te gelden: het plaatsen van komma’s kan de leesbaarheid van een zin vergroten, of een korte pauze in het voordragen aanduiden, maar kan geen betekenisverschil veroorzaken. Bovendien is het al of niet plaatsen van een komma in het verslag van een debat soms eerder de keus van de griffier dan van de spreker zelf. Natuurlijk kan met een pauze wel een retorsch effect worden bereikt – iedereen hangt dan hopelijk even aan je lippen.

Om dezelfde reden kunnen we de varianten mits $p q$ en mits p, q ook samennemen. In mijn corpus heb ik er slechts twee aangetroffen, waaronder:

(3) Mits goed toegepast met een stevig flankerend programma, is GroenLinks best te porren voor elektronische detentie.⁶

Het spaarzame voorkomen van deze vorm verbaast me, want zinnen als (3) hebben door hun benadrukking van de voorwaarde mogelijk een ander psychologisch effect op het publiek. Natuurlijk hangt de keus voor de volgorde af van het belang van de spreker: als mevrouw van Tongeren had willen benadrukken dat haar partij best te porren is voor elektronische detentie, als ze graag had gewild dat er elektronische detentie komt, of als ze er niet aan had getwijfeld dat een stevig flankerend programma zal worden aangeboden, dan had ze wellicht voor de q , mits p -vorm gekozen. Nu blijkt uit (3) niet dat men bij GroenLinks zit te springen om elektronische detentie. Dat blijkt ook uit de context van de bewering:

De staatssecretaris zegt natuurlijk dat hij zo min mogelijk misdaad in de maatschappij wil, maar tegelijkertijd ontnemt hij mensen in gevangenschap die dat het hardste nodig hebben, de middelen om te komen tot een misdaadvrije toekomst. Als ik dat combineer met de opmerkingen die ook de SP maakte over de open en halfopen instellingen, begrijp ik het beleid niet zo goed. Als het alleen maar een koude bezuiniging was, als het niet zo veel zou uitmaken wat er uitkomt, dan kan ik de VVD helemaal volgen. Wij

---

⁵ Uitspraak van Martin Bosma (PVV) op 4 juni; zin 1 uit het mits-corpus.

⁶ Uitspraak van Liesbeth van Tongeren (GroenLinks) op 15 april; zin 22 uit het mits-corpus. Het is misschien opmerkelijk dat *mits* – dat een formeel karakter lijkt te hebben – hier gecombineerd wordt met het informele *te porren zijn voor*.

noemen dat zoek-het-zelf-maar-uitbeleid. Als het vooral gaat om een misdaadvrije maatschappij, dan zou je wel een paar andere dingen willen doen.

Datzelfde geldt voor elektronische detentie. Mits goed toegepast met een stevig flankerend programma, is GroenLinks best te porren voor elektronische detentie. Dat kan een veroordeelde helpen om hem een criminaliteitsvrije toekomst te geven. Maar dan moet er wel een echt goed flankerend programma omheen zitten, dan moeten de organisaties die dat moeten uitvoeren, wel de ruimte hebben om een zinnige dagbesteding te bieden: werk, opleiding, iets te doen. Mijn collega van de ChristenUnie maakte al het punt van de vrijwilligersorganisaties.⁷

Deze terughoudendheid lijkt vooropplaatsing van de mits-zin te kunnen verklaren.

Een derde mogelijkheid, waarbij de voorwaarde aan beide kanten wordt ingesloten door delen van de apodosis, is al even weinig populair: twee gevallen.

(4) De Kamer, gehoord de beraadslaging, (...), verzoekt de regering in gesprek te blijven met de Europese Commissie over de uitvoering van het actieprogramma Nitraatrichtlijn en zich hierbij in te zetten voor het zo spoedig mogelijk laten vervallen van de dierrechten, mits er evenwicht op de mestmarkt is bereikt, en daarbij ook de geplande evaluatie van de Meststoffenwet in 2016 te betrekken.⁸

De structuur van deze zin is redelijk complex: de mits-zin geeft een voorwaarde voor het eerste deel van de hoofdzin q_1 , terwijl het deel q_2 dat erop volgt zowel voortborduurde op q_1 als op mits p . Er is wat voor te zeggen om hem te ontleden als een q , mits p -deel en een extra toevoeging, die ook door een punt van het voorgaande gescheiden had kunnen zijn ('Daarbij moet dan ook de geplande evaluatie worden betrokken').

Het nadeel van de 'verstopte protasis', ingebed in de apodosis, is denk ik dat het de duidelijkheid van de hele constructie niet ten goede komt. Dat is waarschijnlijk ook de reden dat in de Tweede Kamer nauwelijks gebruik wordt gemaakt van deze inbedding. In spreektaal is er meer gelegenheid voor, ook omdat zinnen dan niet van te voren worden uitgedacht maar de woorden gedurende het praten worden bedacht. Voor de zorgvuldig voorbereide speeches in de Tweede Kamer is wel de tijd genomen om voorwaarde en conclusie netjes van elkaar te scheiden.

Ten slotte bespreek ik nog twee bijzondere vormen van mitsgebruik waar ik niet op had gerekend, omdat ze in normaal taalgebruik niet voorkomen: 'ja, mits' en 'mitsen en maren'. 'Ja, mits' is een op zichzelf staande uitdrukking. De apodosis van de zin wordt gevormd door 'ja' (oftewel een positieve of welwillende conclusie), de protasis door 'mits'. De verdere inhoud van de protasis blijft impliciet, maar behelst een propositie die in de context algemeen bekend is. Ligt een zekere stelling of een zeker discussieonderwerp eenmaal op tafel, dan kan eraan gerefereerd worden met *ja, mits* en *nee, tenzij*. Wie een 'ja, mits-standpunt' betreft, staat in principe positief tegenover de propositie, maar stelt wel een voorwaarde. Wie een *nee, tenzij*-standpunt betreft staat negatief tegenover de propositie en noemt een uitzonderingsgeval waarbinnen hij eventueel bereid is zijn negatieve mening te herzien.

Als aan de voorwaarde van 'ja, mits' voldaan wordt, is de conclusie 'ja' en is de stelling geldig bevonden. Als aan de uitzondering van 'nee, tenzij' voldaan wordt, is de conclusie ook 'ja'. Het verschil in betekenis tussen beide is, dat 'ja, mits' een optimistischer strekking heeft dan 'nee, tenzij'. Daarom pleiten voorstanders van een bepaalde stelling in de Tweede Kamer liefst voor een 'ja, mits'-beleid, dat wil zeggen dat ze in principe hun zin krijgen zolang maar aan een voorwaarde wordt voldaan, terwijl tegenstanders voor een 'nee, tenzij'-beleid zullen opteren, waardoor zij in principe hun zin krijgen ('nee') tenzij een voor hun gunstige concessie gedaan wordt. 'Mits' doet dus

---

⁷ Uitspraken van Liesbeth van Tongeren (GroenLinks) op 15 april.

⁸ Uitspraak van voorzitter Anouchka van Miltenburg op 8 april; zin 29 uit het mits-corpus.

weliswaar iets af aan de argumentatieve kracht van de stelling – liever een volmondig ‘ja’ dan een ‘ja, mits’ – maar lijkt wel een positief, welwillend karakter te hebben, terwijl met ‘nee, tenzij’ een sterk negatieve argumentatieve richting wordt bereikt, die sterker wordt naarmate het moeilijker wordt aan de genoemde voorwaarde te voldoen. Staatssecretaris Mansveld sprak op 22 april over de import van Maleisisch hout:

Ik vind het belangrijk dat Maleisië inderdaad laat zien wat het kan doen in het kader van het voldoen aan duurzaamheidscriteria. Waarom vind ik dat zo belangrijk? Dat heeft ook te maken met de landen rond Maleisië. Op het continent waarop Maleisië zich bevindt, bevinden zich ook veel landen die helemaal niet aan duurzaamheidscriteria voldoen. Maleisië speelt hierbij een voortrekkersrol. We zijn nu van "nee, tenzij" naar "ja, mits" gegaan. Ik hoop dan ook dat Maleisië eigenlijk de handschoen oppakt en alle afspraken die we hebben gemaakt voortvarend oppakt.

‘Nee, tenzij’ betekent hier: we kopen geen Maleisisch hout, tenzij ze daar eindelijk eens aan duurzaamheidscriteria voldoen. ‘Ja, mits’ betekent dat we het wel moeten kopen, mits ze in Maleisië aannemelijk hebben gemaakt dat ze daaraan voldoen en willen blijven doen. In beide gevallen wordt overwogen hout uit Maleisië te kopen. ‘Nee, tenzij’ klinkt echter een stuk negatiever dan ‘ja, mits’. Voorstanders van het inkopen van Maleisisch hout zullen allicht in het ‘ja, mits’-kamp zitten, en tegenstanders in het ‘nee, tenzij’-kamp. Natuurlijk zijn een ongenueanceerd ‘ja’ respectievelijk ‘nee’ sterker, maar die standpunten waren in dit debat waarschijnlijk niet houdbaar.

Overigens kan de constructie ‘ja, tenzij’ ook gebruikt worden, die evenals ‘ja, mits’ een sterke retorische kracht heeft (en ook een positieve richting), vooral als de kans dat de blokkerende uitzondering geldt klein is. De combinatie ‘nee, mits’ is daarentegen uitgesloten, omdat een voorwaarde met mits altijd een wenselijk gevolg moet hebben.

Een mij voorheen onbekend gebruik van mits wordt gevormd door de uitdrukking ‘mitsen en maren’, waarin de nadruk gelegd wordt op het nuancerende aspect van mits. Een voorbeeld is

(5) De minister ziet mitsen en maren bij beide dossiers.⁹

Als er ergens mitsen en maren bij te verzinnen zijn, dan wordt bedoeld dat er nog obstakels zijn die eerst overwonnen moeten worden voordat de inhoud van de hoofdzin geldig is. Zodoende zijn de voegwoorden ‘maar’ en ‘mits’ tot zelfstandig naamwoord gepromoveerd. Ze kunnen in deze context zelfs als werkwoorden voorkomen:

(6) We kunnen dan nog eindeloos gaan mitsen en maren en we kunnen ook nog een onderzoek doen, maar we kunnen ook de knoop doorhakken.¹⁰

3.4.2 Type conditioneel

In paragraaf 3.3.2 heb ik de verwachting uitgesproken dat *mits*-zinnen altijd voorspellende conditionelen moeten betreffen, die neutrale epistemische houding bevatten, en die alternatieve mentale ruimtes creëren. Die verwachting was, na analyse van mijn corpus, niet onredelijk, want in vrijwel alle gevallen was er inderdaad sprake van een content-lezing. Toch waren er ook twee twijfelgevallen:

---

⁹ Uitspraak van De Rouwe (CDA) op 10 april; zin 24 uit het mits-corpus.

¹⁰ Uitspraak van Manon Fokke (PvdA) op 15 april; zin 23 uit het mits-corpus.

(7) Ik hoor de SP als een erg enthousiaste partij, mits het voorstel een beetje wordt aangepast in haar richting.¹¹

(8) Door de inzet van burgers uit hun omgeving kan toch bewijs worden verzameld, mits wij dat langs de strakke voorwaarden doen.¹²

Er zijn een aantal manieren om (7) te analyseren. Je zou kunnen veronderstellen dat de SP een enthousiaste partij is als het voorstel wordt aangepast, en anders niet. Dan betreft de SP een 'nee, tenzij'-stelling: ze willen alleen een aangepast voorstel steunen. Hier is een content-lezing aan de orde. Maar de spreker heeft de SP al als enthousiast aangemerkt voordat het voorstel aangepast is. Misschien zijn ze bij de SP in het algemeen al enthousiast, en spreekt de spreker impliciet de verwachting uit dat dat enthousiasme voor het voorstel wel zal leiden tot steun, waar dan als concessie nog wel wat aan kan worden aangepast in het voordeel van de SP. Dan is er geen causaal verband tussen p en q en wordt een speech-act-lezing mogelijk. De spreker bedoelt q , en probeert die uiting te rechtvaardigen met de speech act *mits p*.

In (8) is geen causaal verband tussen p en q aan te wijzen. Het is niet zo dat de burgers geen bewijs kunnen verzamelen als ze dat niet langs strakke voorwaarden doen. Het is ook goed denkbaar dat ze wel bewijs verzamelen, maar hierbij geen strakke voorwaarden in acht nemen. De spreker bedoelt: ik vind het prima dat burgers bewijs verzamelen, zo lang dat maar op een bepaalde manier gebeurt. De bijzin is dan een voorbereiding die de taalhandeling in de bijbehorende hoofdzin inleidt. Anderzijds kan (8) worden begrepen als 'Burgers mogen bewijs verzamelen, mits ze dat langs strakke voorwaarden doen (en anders niet)'; dan is wel weer een content-lezing aan de orde.

3.4.3 Wenselijkheid

Mijn hypothese over mits op het gebied van wenselijkheid was, dat de hoofdzin altijd een wenselijke strekking moet hebben (dus $q+$, mits p), ofwel een ontkenning van een onwenselijke strekking ($\sim q-$, mits p). Inderdaad heb ik in mijn corpus vooral voorbeelden van de eerste situatie aangetroffen, en ook vier van de tweede. Een zekere notie van wenselijkheid was in alle zinnen wel aanwezig, alleen was het lang niet altijd duidelijk voor wie. Slechts in een paar gevallen waren de spreker of de luisteraar (het publiek) de begunstigde partij. Meestal was de strekking van q gunstig voor een 'derde partij', soms specifiek aangeduid, soms zeer algemeen gelaten. In de Tweede Kamer wordt natuurlijk veelal over het algemeen belang gesproken, dus op zich is het niet verwonderlijk dat een groot deel van mijn mits-corpus zinnen betreft waar een algemene wenselijkheid bedoeld wordt, zoals in

(9) Ik denk dat we hiervoor heel hard een fraudeautoriteit nodig hebben die, zoals de werkgroep destijds voorstelde, kan zorgen voor focus en regie mits zij voldoende bevoegdheden bezit om door te kunnen en mogen pakken, naar Engels voorbeeld welteverstaan, dus zoals de National Fraud Authority in Engeland heeft gewerkt.¹³

Dat de door de spreker gewenste fraudeautoriteit voldoende bevoegdheden krijgt, dient volgens haar het algemeen belang, niet in de eerste plaats haar eigen belang, of het belang van de andere politici.

---

¹¹ Uitspraak van Carola Schouten (CU) op 24 april; zin 7 uit het mits-corpus.

¹² Uitspraak van minister Opstelten op 18 maart; zin 35 uit het mits-corpus.

¹³ Uitspraak van Sharon Gesthuizen (SP) op 15 mei; zin 5 uit het mits-corpus.

Het is moeilijk om in een van de mits-zinnen een voorbeeld te vinden van een zin waarin elke notie van wenselijkheid ontbreekt. Vrij neutraal is bijvoorbeeld

(10) Artikel 65 van de Grondwet regelt dat met Prinsjesdag de begrotingsstukken worden gedeeld, maar biedt ook de mogelijkheid om dat op een ander moment in het jaar te doen, mits dat met een simpele wetswijziging gebeurt.¹⁴

De spreker introduceert deze uitspraak als een 'feitelijke correctie', omdat er in de voorgaande context is gesuggereerd dat begrotingsstukken onmogelijk buiten Prinsjesdag kunnen worden gedeeld. Er wordt niet meteen duidelijk voor wie (10) wenselijk kan worden geacht. Misschien is een zekere wenselijkheid een vast deel van de betekenis van 'mogelijkheid': dan zou zoiets als het algemeen belang de begunstigde partij kunnen zijn. Voor wie begrotingsstukken wil inzien op een andere dag dan Prinsjesdag, is het mogelijk wenselijk dat de wet op dit punt gewijzigd kan worden met een simpele notie. Nu wil de spreker 'de stukken' wel graag zien, maar zijn betoog bewijst niet dat hij ook de besproken wetswijziging wil doorvoeren.

Concluderend kan een mits-zin een wenselijkheid bevatten voor de spreker, voor de luisteraar, of voor een derde instantie, die concreet of abstract mag zijn, soms zo abstract dat je je kunt afvragen of nog wel van 'wenselijkheid' sprake is. In de Tweede Kamer is de inhoud van de hoofdzin van een mits-constructie meestal wenselijk voor zo'n derde partij, voor 'wethouders', 'de provincie', 'een hypothetische neef en nicht die een huwelijk met elkaar willen aangaan', enzovoort. Mits-zinnen waarbij de hoofdzin een geheel neutrale of zelfs negatieve strekking heeft, komen in het corpus niet voor.

3.4.4 Argumentatieve kracht en alternatieven

Ik heb de zinnen in mijn mits-corpus geanalyseerd op de vragen 'kan hier ook *als* geschreven worden?' en 'kan hier ook *tenzij niet* geschreven worden?'. De eerste resultaten daarvan zijn te zien in bijlage C, en ik zal die hieronder bespreken en toelichten. Wanneer *als* en/of *tenzij niet* in de plaats voor *mits* kunnen komen, zal de argumentatieve kracht die elke variant oplevert uitsluitend moeten geven over de vraag welke vorm het meest geschikt is.

In enkele gevallen was het mogelijk *mits* door *als* te vervangen, zonder dat er enig betekenisverschil optrad. Een voorbeeld van zo'n geval is

(11) In de cao primair onderwijs is geregeld dat voor onderwijsgevend personeel binnen de jji's van deze verlofregeling kan worden afgeweken, mits hierover overeenstemming bestaat in het decentraal georganiseerd overleg.¹⁵

Natuurlijk kan er een nuanceverschil zijn tussen beide alternatieven, maar dit lijkt me vrij gering. Zowel *mits* als *als* kan in deze context met nadruk worden uitgesproken.

Er zijn ook veel gevallen waar *als* niet volstaat als alternatief voor *mits*, omdat het niet sterk genoeg is om dezelfde betekenis over te brengen. Dit is bijvoorbeeld het geval in het reeds hierboven aangehaalde

---

¹⁴ Uitspraak van Jesse Klaver (GL) op 23 april; zin 13 uit het mits-corpus.

¹⁵ Uitspraak van staatssecretaris Teeven op 24 april; zin 9 uit het mits-corpus.

(9) Ik denk dat we hiervoor heel hard een fraudeautoriteit nodig hebben die, zoals de werkgroep destijds voorstelde, kan zorgen voor focus en regie mits zij voldoende bevoegdheden bezit om door te kunnen en mogen pakken, naar Engels voorbeeld welteverstaan, dus zoals de National Fraud Authority in Engeland heeft gewerkt.

Mits hier vervangen door *als* is niet mooi, omdat de spreekster er juist een punt van maakt dat deze autoriteit voldoende bevoegdheden moet bezitten om voor focus en regie te kunnen zorgen. Ook het feit dat er nog allerlei informatie achteraan komt, maakt dat *als* hier minder passend is. *Als* volstaat ook niet in

(12) U en de anderen, met D66 en de andere twee partijen voorop, hebben bij het Herfstakkoord gezegd de begroting te willen steunen, mits er wat extra's zou gebeuren op het terrein van onderwijs, bovenop wat al in het regeerakkoord zat.¹⁶

Wordt deze zin herschreven tot 'U en de anderen (...) hebben bij het Herfstakkoord gezegd dat begroting te willen steunen, als er wat extra's zou gebeuren (...)', dan kan de suggestie worden gewekt dat 'U en de anderen' pas in actie zouden komen nadat er wat extra's gebeurd zou zijn, terwijl de werkelijke situatie is dat er niets extra's gebeurt en dat zij dat willen afdwingen.

Mits vervangen door *als* wordt vooral onmogelijk wanneer al een assertie is gedaan, en er daarna nog een voorwaarde volgt in 'afterthought'-vorm. Dit zien we gebeuren in

(13) Dan kan ik de motie aanhouden, mits de staatssecretaris dat voorstel uitwerkt met die 2.500 leerlingen en 5.000 leerlingen zoals in deze motie staat.¹⁷

Mits vervangen door alleen *als* lijkt hier grammaticaal niet mogelijk, tenzij *als* wordt versterkt tot *maar alleen als* of *àls tenminste*. Alleen een beklemtoond *àls* kan misschien ook, maar lijkt mij niet mooi. Op zijn beurt kan *mits* niet gecombineerd worden met een nevenschikkend voegwoord: **Dan kan ik de motie aanhouden, maar alleen mits de staatssecretaris dat voorstel uitwerkt.*

Naast *mits* kan *tenzij niet* een mogelijk alternatief voor *mits* zijn. In veel gevallen kan *mits* vrijelijk door *tenzij niet* worden vervangen, althans met behoud van welgevormdheid en argumentatieve richting, bijvoorbeeld in (13). In andere zinnen kan het niet, zoals in

(14) Onze steun, mits stemmingen op donderdag.¹⁸

Gebruik van *tenzij* vereist blijkbaar een volledige bijzin: van (14) moet '(U krijgt) onze steun, tenzij er op donderdag geen stemmingen zijn' worden gemaakt.

Afhankelijk van de 'logische gang van zaken' kan het alternatief *tenzij niet* minder geschikt zijn. Daarmee wordt immers een uitzondering ontkend, in plaats van een voorwaarde benadrukt. Beide varianten leveren eenzelfde betekenis op, maar afhankelijk van de intentie van de spreker zal de ene vorm de voorkeur krijgen boven de andere. Neem bijvoorbeeld:

---

¹⁶ Uitspraak van staatssecretaris Dekker op 2 april; zin 30 uit het mits-corpus.

¹⁷ Uitspraak van Loes Ypma (PvdA) op 20 februari; zin 42 uit het mits-corpus.

¹⁸ Uitspraak van Helma Lodders (VVD) op 4 maart; zin 41 uit het mits-corpus.

(15) Ik zeg er wel bij dat de commissie-Bosker zelf aangeeft dat zij ernaar blijft streven de invoering van de rekentoetsen volgens planning door te laten gaan, maar dat dat kan mits wij de aanbevelingen overnemen.¹⁹

Tenzij niet gebruiken is hier niet aan de orde, want de spreekster wil benadrukken dat er een voorwaarde in het spel is, en niet een dreigende uitzondering. De argumentatieve richting moet positief zijn, waarvoor *mits* geschikt is, terwijl *tenzij niet* een negatieve richting aan de zin oplegt. De commissie-Bosker zit dus eerder met een ‘ja, mits’-situatie dan in een ‘nee-tenzij’-situatie.

Overigens is *als* hier ook niet geschikt als alternatief, omdat het op zichzelf niet sterk genoeg is om in deze zin te passen. ‘(...) maar dat dat alléén kan als wij de aanbevelingen overnemen’ volstaat wel.

3.4.5 Conclusie

Ik heb laten zien dat *mits* in mijn corpus hoofdzakelijk in de vorm *q*, mits *p* voorkomt, en ook wel in de uitdrukkingen ‘ja, mits’ en ‘mitsen en maren’. De argumentatieve richting van de mits-zinnen was vrijwel altijd positief, terwijl ook vier keer een negatieve richting voorkwam. In die gevallen was er telkens ook sprake van ontkenning, zodat de strekking van de hoofdzin alsnog de noodzakelijke wenselijkheid nastreefde.

Mits-zinnen zijn vrijwel altijd content-conditionelen met een causaal verband tussen *p* en *q*. Het is echter wel mogelijk gebleken dat een uitspraak die misschien als content-conditioneel was bedoeld, als speech-act kan worden opgevat, omdat een duidelijk verband tussen *p* en *q* ontbreekt. In conditionele constructies met mits kan *q* niet een onwenselijk gevolg inhouden. De hoofdzin moet iets wenselijks benoemen, of iets onwenselijks ontkennen. Deze mogelijkheden zijn schematisch weer te geven als *q+*, mits *p* respectievelijk $\sim q-$, mits *p*.

De mogelijkheid mits door als of *tenzij niet* te vervangen, is vaak aanwezig. Als vervangen door als niet mogelijk is, wordt dat meestal veroorzaakt doordat *als* niet altijd sterk genoeg is om dezelfde betekenis te genereren. *Alleen als* en *slechts dan als* zijn varianten die *als* in die gevallen wel de benodigde argumentatieve kracht geven.

Als laat zich soms ook door *tenzij niet* vervangen. De keus tussen deze varianten moet worden gemaakt op basis van de ‘logische gang van zaken’ die in het spel is, en/of de gewenste argumentatieve richting. Als een agent een bon gaat uitschrijven, behoort het eventueel aannemen van een steekpenning niet tot de logische gang van zaken, en de omkoper zal hierom kiezen voor *mits u geen bon uitschrijft* en niet voor *tenzij u een bon uitschrijft*.

3.5 Gebruik van *tenzij*

De andere conditionele constructies die ik in dit onderzoek onder de loep neem zijn die waar sprake is van een uitsluitende voorwaarde: protases met *tenzij* noemen een uitzondering op de geldigheid van de apodosis. Als de argumentatieve richting van de hoofdzin positief is, werkt *tenzij* blokkerend; bij negatieve richting werkt *tenzij* ‘reddend’.

Een eerste observatie na analyse van mijn corpus is, dat *tenzij* in de politiek de dominante vorm is: ik heb 105 gevallen geteld, tegen slechts tien keer *als niet* en zes keer *behalve als* (vergelijk: *mits* kwam 45 keer voor). Daarbij merk ik wel op dat constructies met ‘behalve’ wel vaker voorkomen, maar de specifieke variant met ‘als’, die als alternatief voor *tenzij* kan worden gebruikt,

---

¹⁹ Uitspraak van minister Bussemaker op 3 juni; zin 3 uit het mits-corpus.

blijft op zes noteringen steken, elke keer in een andere vergadering en door een andere spreker geuit.

Nu is het wel zo dat een substantieel deel van de *tenzij*-vindplaatsen aan elkaar gerelateerd is, dat wil zeggen, ze zijn in dezelfde vergadering gezegd en waren soms een letterlijke herhaling. Vooral de (varianties op de) uitdrukking *nee, tenzij* stapelen zich snel op als eenmaal is vastgesteld waar de impliciete *p* en *q* voor staan; hierover hieronder meer. Toch blijft het een feit dat het voegwoord *tenzij* aanzienlijk meer wordt gebruikt in de Tweede Kamer – tenminste in de tijdsspanne die ik onderzocht heb – dan de voorhanden zijnde alternatieven *als niet* en *behalve als*. Ook laat *tenzij* zijn tegenhanger *mits* achter zich: *tenzij* kwam gemiddeld 2,63 keer per vergadering voor, tegen 1,13 keer voor *mits*.

3.5.1 Vorm en argumentatieve richting

<i>q</i> tenzij <i>p</i>	<i>q</i> , tenzij <i>p</i>	<i>q</i> . Tenzij <i>p</i>	<i>q</i> . Tenzij $\sim p$	$\sim q$, tenzij <i>p</i>	$\sim q$. Tenzij <i>p</i> .	$\sim q$, tenzij $\sim p$
6	33	2	1	14	2	1

Tenzij <i>p q</i>	Tenzij <i>p, q</i>	<i>q</i> ₁ tenzij <i>p q</i> ₂	<i>q</i> ₁ , tenzij <i>p, q</i> ₂	'Ja, tenzij'	'Nee, tenzij'	'Tenzij'
0	1	0	2	8	28	7

Figuur 2. Vormen van *tenzij*-gebruik in plenaire debatten in de Tweede Kamer, februari-juni 2014.

Naar analogie met de tabel voor *mits* heb ik aanvankelijk een onderscheid gemaakt tussen varianten met en zonder komma, maar aangezien ik vastgesteld heb dat die weinig te betekenen hebben, kunnen bij elkaar horende varianten samengenomen worden. In tegenstelling tot bij *mits* laat het corpus bij *tenzij* nog een extra interpunctiemogelijkheid zien: beide componenten van een conditionele constructie kunnen dan door een punt gescheiden worden, dus als *q*. Tenzij *p*. Toch geldt hier ook weer dat de beslissing voor het plaatsen van een komma of een punt hier vooral door de griffier wordt genomen: in beide gevallen volgt de *tenzij*-zin als een 'afterthought' op de hoofdzin. Al bij al zijn er dan 41 vindplaatsen van de structuur *q*, tenzij *p*, dus met positieve argumentatieve richting. Ook de vorm *q*. Tenzij $\sim p$ heeft een positieve oriëntatie. Daarnaast zijn constructies met een negatieve oriëntatie ook veelvoorkomend: de vorm $\sim q$, tenzij *p* komt ook 16 keer voor, en de vorm $\sim q$, tenzij $\sim p$ ook nog een keer.

De omgekeerde variant, tenzij *p, q*, komt slechts één keer voor in het corpus. Dat deze vorm minder vaak gebruik wordt dan zijn tegenhanger, *q*, tenzij *p*, was al bekend, maar dat het verschil zo groot is, is opvallend. In dit opzicht gedragen *mits* en *tenzij* zich hetzelfde: in de Tweede Kamer wordt vrijwel altijd voor de vorm gekozen waarin de protasis op de apodosis volgt.²⁰ Blijkbaar wordt het door parlementariërs niet als voordeel gezien om een argument dat met *mits* of *tenzij* wordt ingeleid naar voren in de zin te halen. Hetzelfde geldt voor de vorm waarin de bijzin aan beide kanten wordt omsloten door de hoofdzin: slechts twee gevallen in het *tenzij*-corpus.

²⁰ Maar misschien geldt dat wel in het algemeen, en hebben niet-politici dezelfde sterke voorkeur voor de *q*, *mits p*-vorm.

Daarnaast bestaat er in de politiek de mogelijkheid om in een conditionele constructie *p* en soms zelfs ook *q* weg te laten: ‘ja, tenzij’ en ‘nee, tenzij’ zijn vaste uitdrukkingen, net als ‘ja, mits’, waarbij het opvalt dat ‘nee, tenzij’ aanzienlijk vaker voorkomt, maar ik ken hier geen waarde aan toe, omdat het er maar net van afhangt waar de discussie over gaat of een ‘ja, tenzij’ of ‘nee, tenzij’-argumentatie aan de orde is.

Ten slotte kan ‘tenzij’ ook als zelfstandig naamwoord gebruikt worden, en geheel zelfstandig voorkomen, soms als ‘tenzij’, soms ook in een samenstelling als ‘nee, tenzij-beleid’.

Omdat ik in paragraaf 3.4.1 uitvoerig ben ingegaan op de vormvarianties van *mits*, en omdat de varianties van *tenzij* daar analoog aan zijn, volsta ik hier met bovenstaande beknopte bespreking.

3.5.2 Type conditioneel

In paragraaf 3.3.2 heb ik de verwachting uitgesproken dat conditionele zinnen met *mits* en *tenzij* altijd voorspellende conditionelen moeten betreffen, die met neutrale epistemische houding zijn gemaakt, en die alternatieve mentale ruimtes creëren. Die hypothese bleef grotendeels onbeschadigd na analyse van het mits-corpus. Voor *tenzij* moet hij echter resoluut verworpen worden: een substantieel deel van de tenzij-zinnen blijkt van het type speech-act te zijn. Een voorbeeld is

(16) (...), maar dat zou dan niet helemaal eerlijk zijn, aangezien ik die extra rechercheurs niet heb. Tenzij u een dekking levert, maar die zit er niet bij.²¹

Het aantal rechercheurs wordt niet beïnvloed door het vermogen van Dion Graus (die hier geadresseerd werd) om een dekking aan te leveren. De tenzij-zin is hier vergelijkbaar met een retorische vraag: de spreker kent het antwoord al. Andere voorbeelden van deze vorm van tenzij-gebruik zijn

(17) Mijnheer Harbers, het gaat echt om vragen betreffende de ingediende moties en niet om het heropenen van de discussie, tenzij een opmerking wellicht doorslaggevend voor u is om te stemmen.²²

en

(18) Mevrouw Siderius, u bent net geweest op dit punt. Ik herinner aan de afspraak die wij met elkaar hebben gemaakt, tenzij er iets is blijven liggen.²³

Deze vormen kenmerken zich door de mogelijkheid er ‘natuurlijk’ achter te zetten. (18) kan als verkorte variant gelezen worden van ‘Ik herinner u aan de afspraak die wij met elkaar hebben gemaakt, die inhield dat u maar één spreekbeurt zou krijgen. Tenzij er iets is blijven liggen natuurlijk, dan mag u dat nu zeggen.’ Belangrijk is om op te merken dat *tenzij* hier niet vervangen kan worden door *als niet of behalve als*, die een letterlijke lezing afdwingen. Het lijkt er dus op dat alleen met *tenzij* een bijzin kan worden begonnen die een taalhandeling inleidt.

---

²¹ Uitspraak van staatssecretaris Dijkema op 21 mei; zin 6 uit het tenzij-corpus.

²² Uitspraak van voorzitter Khadija Arib op 14 mei; zin 13 uit het tenzij-corpus.

²³ Uitspraak van voorzitter Khadija Arib op 23 april; zin 23 uit het tenzij-corpus.

3.5.3 Wenselijkheid

‘Wenselijkheid’ speelt een grote rol in mits-zinnen: zonder wenselijkheid kan *mits* eenvoudig niet gebruikt worden. In tenzij-zinnen bestaat er geen noodzaak een of andere wenselijkheid te bevatten. Het is wel goed mogelijk dat er wenselijkheid in het spel is voor een zekere partij, zoals in

(19) Daarom staat er nu in de wet dat het wenselijk is dat jongeren niet betalen en dat het voor de jeugd tot 18 jaar gratis is, tenzij de gemeente bewust besluit af te wijken van het gratis lidmaatschap.²⁴

Hier is het wenselijk voor (alle) jongeren dat ze niet hoeven te betalen. Vaak ook wordt er een algemeen doel gediend met een bepaalde hoofdzin die wordt ingeleid met een tenzij-zin, zoals in

(20) Het wetsvoorstel werpt een drempel op tegen het sluiten van zo'n huwelijk, tenzij de aanstaande echtgenoten bereid zijn om een beëdigde verklaring bij de ambtenaar van de burgerlijke stand af te leggen dat zij hun vrije toestemming tot het huwelijk geven.²⁵

Het wettelijk aanbrengen van een drempel tegen het sluiten van huwelijken tussen neef en nicht kan in het algemeen belang zijn, en in het belang van aanstaande huwelijkspartners die dreigen te worden gedwongen tot een dergelijk huwelijk in het bijzonder. Hierdoor is zo'n drempel wenselijk.

Ik heb echter ook veel zinnen met *tenzij* gevonden waar nauwelijks sprake is van enige wenselijkheid, of waar die heel vaag is: elke propositie, hoe wenselijk-neutraal ook, lijkt een uitzondering met *tenzij* te kunnen krijgen. Neem een zin als

(21) Er kan zijn voorgeschreven dat bepaalde werkzaamheden door de geregistreerde professional moeten worden gedaan. Dat moet dan gebeuren, tenzij in de norm voor verantwoorde werktoedeling staat dat het niet anders kan.²⁶

Voor wie is het hier wenselijk dat ‘het moet gebeuren’? Voor bepaalde geregistreerde professionals? Of is er hier ook sprake van algemeen belang: als ergens regels voor zijn, dan moet het volgens die regels gebeuren? Of neem een zin als

(22) Nu hebben we het debat over dat deel van de brief dat betrekking heeft op de Wet ‘Werk en bijstand’, tenzij, zoals de heer Heerma terecht aangaf, er een financiële link tussen beide wetsvoorstellen is.²⁷

De inhoud van de hoofdzin is denk ik voor niemand speciaal wenselijk. Je zou kunnen zeggen dat alle politici die dit specifieke debat graag willen voeren, het ook wenselijk vinden dat dat gebeurt, en dat politici die vrezende gezichtsverlies te zullen lijden het onwenselijk vinden, maar dit zijn triviale constatering, en feitelijk heeft het weinig zin om hier van wenselijkheid te spreken.

3.5.4 Argumentatieve kracht en alternatieven

Ik heb de zinnen in mijn tenzij-corpus geanalyseerd op de vragen ‘kan hier ook *als niet* geschreven worden?’, ‘kan hier ook *mits niet* geschreven worden?’ en ‘kan hier ook *behalve als* geschreven

---

²⁴ Uitspraak van minister Bussemaker op 3 juni; zin 1 uit het tenzij-corpus.

²⁵ Uitspraak van Jan de Wit (SP) op 20 maart; zin 69 uit het tenzij-corpus.

²⁶ Uitspraak van staatssecretaris Van Rijn op 27 maart; zin 63 uit het tenzij-corpus.

²⁷ Uitspraak van Elbert Dijkgraaf (SGP) op 6 februari; zin 105 uit het tenzij-corpus.

worden?'. De resultaten daarvan zijn te zien in bijlage C, en ik zal die hieronder bespreken en toelichten.

Over het algemeen kan worden gezegd dat *tenzij* betrekkelijk gemakkelijk door *als niet* en door *behalve als* kan worden vervangen, maar slechts zelden door *mits niet*. Ik trap af met een van de zeldzame voorbeeldzinnen waarin *tenzij* moeiteloos door elk andere alternatief vervangen kan worden:

(23) Na het ondergaan van zes jaar van de straf komt betrokkene in aanmerking voor de voorwaardelijke invrijheidstelling, *tenzij* er gronden zijn — dat hebben wij gisteren met elkaar gewisseld — om de vi uit te stellen of achterwege te laten.²⁸

'tenzij er gronden zijn' kan hier ook worden uitgedrukt met 'als er geen gronden zijn', 'mits er geen gronden zijn' en 'behalve als er gronden zijn'.

De voorbeelden waarin niet elke omschrijving succesvol is, zijn echter talrijker. Om te beginnen kan *als niet* vaak niet als alternatief voor *tenzij* dienen.

Een groot verschil tussen *als niet* en *tenzij* dat ik al eerder rapporteerde wordt veroorzaakt door de verschillende mentale ruimtes die ze openen: *Ik zal blij zijn als ze niet naar het ziekenhuis moet* suggereert conditionele blijdschap indien ze niet naar het ziekenhuis moet (en suggereert niets in elk andere geval), terwijl *Ik zal blij zijn tenzij ze naar het ziekenhuis moet* toekomstige blijdschap suggereert, waarop één uitzondering bestaat. Dat maakt *tenzij* specifiek. Een voorbeeld uit het corpus illustreert dit:

(24) Ik ben het met de minister eens dat het in dit parlement niet nodig is en ook niet zo zou moeten zijn dat wij lokale informatie opvragen, *tenzij* een gemeente klaagt dat zij te weinig instrumenten heeft en daarom vraagt om een verruiming van een experiment.²⁹

Herschrijven als '(...) dat wij lokale informatie opvragen, als een gemeente niet klaagt dat zij te weinig instrumenten heeft (...)' leidt tot een andere betekenis van de zin. De uitzonderingssituatie doet zich juist voor wanneer een gemeente aan de bel trekt, waar de spreker hier op wijst, terwijl daarop met 'als niet' geen enkele nadruk wordt gelegd.

Dat *als niet* een combinatie van *als* en *niet* is, leidt ertoe dat *als niet* in veel gevallen slecht bruikbaar is als er andere negatie in de zin voorkomt, bijvoorbeeld in:

(25) Met deze wet houden we dat niet tegen, *tenzij* mijn amendement op stuk nummer 5 wordt aangenomen.³⁰

'Met deze wet houden we dat niet tegen als mijn amendement op stuk nummer 5 niet wordt aangenomen' betekent wel ongeveer hetzelfde, maar is veel minder duidelijk.

Mits niet kan maar zelden voor *tenzij* in de plaats komen. Ten eerste ligt dit weer aan het veranderen van de argumentatieve richting van de zin: als de logische volgorde wordt omgedraaid, doet de zin raar of geconstrueerd aan. Wordt een zin als 'Jeugdigen betalen in principe geen

---

²⁸ Uitspraak van staatssecretaris Teeven op 16 april; zin 40 uit het *tenzij*-corpus. 'vi' betekent 'voorwaardelijke invrijheidstelling'.

²⁹ Uitspraak van Sander de Rouwe (CDA) op 19 februari; zin 94 uit het *tenzij*-corpus.

³⁰ Uitspraak van Jasper van Dijk (SP) op 15 mei; zin 9 uit het *tenzij*-corpus.

contributie, tenzij het college van B en W anders besluit³¹ herschreven tot ‘Jeugdigen betalen in principe geen contributie, mits het college van B en W niet anders besluit’, dan wordt onterecht de indruk gewekt dat het college van B en W op het punt staat om anders te besluiten.

Daarnaast is er de notie van wenselijkheid: als er sprake is van een onwenselijke strekking (voor welke instantie dan ook), dan is het gebruik van *mits* uitgesloten. Veel tenzij-zinnen kunnen dus op grond daarvan niet met *mits* worden geformuleerd. Dit wordt bijvoorbeeld toegelicht door

(26) Dan lijkt het toch buitengewoon onverstandig om nu al over te gaan tot het overmaken van grote sommen geld, tenzij je heel veel over hebt.³²

Omdat het overmaken van grote sommen geld als buitengewoon onverstandig wordt aangemerkt, is het heel raar om ‘mits je niet heel veel over hebt’ in de protasis te zetten. En zelfs als had de notie wenselijkheid hier niet meegespeeld, dan was *mits niet* nog steeds geen optie geweest, omdat negatie met *niet* slecht combineert met de negatieve argumentatieve richting van de hoofdzin – de zin wordt dan onnodig gecompliceerd.

Het onderscheid tussen *tenzij* en *behalve als* is misschien het subtielste onderscheid dat ik hier bespreek – in veel gevallen zijn ze inwisselbaar. Toch heb ik in veel gevallen van *behalve als* in mijn corpus de beoordeling ‘Ja?/Raar?’ toegekend in plaats van ‘Ja’. Dat wil zeggen dat ik *behalve als* wel mogelijk achtte op die plek, maar dat ik vond dat *tenzij* toch de voorkeur verdiende. Dat zal ik hieronder uitleggen.

Een voorbeeld van een tenzij-zin die naar mijn mening minder goed werkt met *behalve als* is het hierboven al aangehaalde

(19) Daarom staat er nu in de wet dat het wenselijk is dat jongeren niet betalen en dat het voor de jeugd tot 18 jaar gratis is, tenzij de gemeente bewust besluit af te wijken van het gratis lidmaatschap.

Eenzelfde situatie doet zich voor in

(27) Mensen behouden hun indicatie tenzij zij in overleg met de gemeente tot een andere afspraak komen.³³

Ik heb het idee dat *tenzij* hier beter werkt dan *behalve als* omdat het hier om abstracte zaken gaat als ‘jongeren’, ‘mensen’ en ‘de gemeente’. *Behalve als* lijkt juist me bij uitstek geschikt om lokale, concrete uitzonderingen mee in te leiden. Bij voorkeur moet de genoemde uitzondering realistisch of haalbaar zijn. Wellicht is *behalve als* meer spreektaal dan *tenzij*, waardoor het logischerwijs ook mooier past in alledaags taalgebruik. Vergelijk bijvoorbeeld de zinnen ‘Ik ga niet naar het feest, tenzij Pasen en Pinksteren op één dag vallen’ en ‘Ik ga niet naar het feest, behalve als jij ook gaat’.

In de tweede zin kan *tenzij* even goed functioneren, maar in de eerste zou ik geen *behalve als* gebruiken. Dit volgt misschien ook uit mijn eerdere observatie dat *tenzij* een geheel nieuwe mentale ruimte creëert, terwijl *behalve als* een inbedding in de voorgaande context maakt. Wanneer zin (19) wordt geconcretiseerd tot ‘Het is wenselijk dat jongere A niet betaalt, behalve als de gemeente B anders besluit’, dan vind ik dat al een stuk beter klinken. *Tenzij* past hier overigens ook nog prima in.

---

³¹ Uitspraak van Carla Dik-Faber (CU) op 15 mei; zin 11 uit het tenzij-corpus.

³² Uitspraak van Pieter Omtzigt (CDA) op 5 maart; zin 83 uit het tenzij-corpus.

³³ Uitspraak van staatssecretaris Van Rijn op 23 april; zin 25 uit het tenzij-corpus.

Omdat *tenzij* één woord is met een eigen, kernachtige betekenis, acht ik de retorische kracht van *tenzij* groter dan die van *als niet*, *mits niet* of *behalve als*, net zoals ik die van *mits* groter achtte dan die van *tenzij niet*.

3.5.5 Conclusie

Net als *mits*-zinnen worden zinnen met *tenzij* meestal geconstrueerd door een protasis, ingeleid met *tenzij*, achter een apodosis te plaatsen. Hierbij heb ik de variant q , *tenzij p* (met positieve argumentatieve richting) vaker aangetroffen dan de variant $\sim p$, *tenzij p* (met negatieve), maar beide komen regelmatig voor.

Naast conventioneel gebruik van *tenzij* bestaan er ook afgeleide uitdrukkingen die in de politiek graag worden gebruikt: de voorwaarde die *tenzij* inleidt kan impliciet blijven, en er kan gesproken worden van een ‘ja, *tenzij*-beleid’.

Conditionele zinnen met *tenzij* zijn meestal voorspellende conditionelen met neutrale epistemische houding, die meerdere mentale ruimtes creëren. Daarnaast biedt onze taal de mogelijkheid om *tenzij* te gebruiken in een speech-act-conditioneel.³⁴

Samenvattend kunnen *als niet*, *mits niet* en *behalve als* maar tot zekere hoogte als alternatief dienen voor *tenzij*. q , *als niet p* levert vaak dezelfde betekenis op als q , *tenzij p*, maar in veel gevallen geldt *als niet* nauwelijks als een goed alternatief. Er kan met *als niet* bijvoorbeeld minder nadruk op de inleidende voorwaarde komen te liggen. Met *tenzij* wordt een uitzondering benadrukt, terwijl met *als niet* een voorwaarde wordt ontkend. Dit kan leiden tot verschillende interpretaties. Daarnaast combineert *als niet* over het algemeen slecht met zinnen die een negatieve argumentatieve richting hebben of die op welke wijze dan ook een element van negatie bevatten.

Tenzij herschrijven tot *mits niet* is vaak niet zinvol, omdat ermee de logische gang van zaken kan worden verstoord, maar ook omdat *tenzij*-zinnen die geen duidelijk geval van wenselijkheid bevatten het gebruik van *mits* uitsluiten.

Behalve als heeft vaak een identieke betekenis als *tenzij*, maar in een substantieel aantal gevallen vind ik het gebruik van *tenzij* passender. Dat lijkt nog het meest een registerkwestie te zijn: *behalve als* is meer spreektaal en past daardoor automatisch beter in eenvoudige, concrete zinnen, en minder goed in meer abstracte constructies. Die zijn voor *tenzij* geen bezwaar. In dat verband wil ik zin (20) nog eens herhalen:

Het wetsvoorstel werpt een drempel op tegen het sluiten van zo'n huwelijk, *tenzij* de aanstaande echtgenoten bereid zijn om een beëdigde verklaring bij de ambtenaar van de burgerlijke stand af te leggen dat zij hun vrije toestemming tot het huwelijk geven.

Het is duidelijk dat er een drempel wordt opgeworpen tegen het sluiten van neef-en-nichthuwelijken, maar dat neven en nichten die met elkaar willen trouwen die drempel kunnen omzeilen door een beëdigde verklaring af te leggen. Wordt hier *behalve als* gebruikt, dan wordt onterecht de suggestie gewekt dat ‘de aanstaande echtgenoten’ kunnen verhinderen dat ‘het wetsvoorstel’ de drempel in de eerste plaats opwerpt. Met *tenzij* ontstaat dit interpretatieprobleem niet.

---

³⁴ Speech-act-conditionelen met *tenzij* zijn bijvoorbeeld ‘Er staat bier in de koelkast. *Tenzij* je geen dorst hebt natuurlijk’ en ‘Hier heb je het telefoonnummer. Ja, *tenzij* je al gebeld hebt’. Er is geen causaal verband tussen p en q , maar met ‘*tenzij*’ wordt aangeduid dat de inhoud van de hoofdzin irrelevant wordt mocht de luisteraar geen dorst hebben respectievelijk al gebeld hebben.

Ten slotte kunnen tenzij-zinnen die een speech-act-lezing krijgen niet met een van de alternatieve schrijfwijzen worden ingeleid. *Als niet* en *behalve als* nodigen uit tot een letterlijke lezing, terwijl met *tenzij* goed een protasis en apodosis die maar zeer losjes met elkaar verbonden zijn kunnen worden gecombineerd, zoals in de voorbeelden uit paragraaf 3.5.2.

Tenzij ontpopt zich dus wat mij betreft als de meest flexibele en elegante manier om een uitsluitende voorwaarde mee in te leiden, ook omdat de retorische kracht van *tenzij* door zijn unieke betekenis groter is dan die van de minder kernachtige samenstellingen *als niet* en *behalve als*. De voornaamste reden dat *behalve als* in mijn corpus slechts zes keer voorkomt en *tenzij* 105 keer is waarschijnlijk dat *tenzij* in het register van de politicus een vooraanstaande plaats inneemt, terwijl *behalve als* beter met informeel taalgebruik kan worden gecombineerd.

Hoofdstuk 4

Conclusie, evaluatie en reflectie

4.1 Conclusie

Ik zal nu de resultaten van mijn onderzoek bespreken. Dit doe ik aan de hand van het beantwoorden van mijn hoofdvragen. Die luiden:

1. Wat is de betekenis en wat zijn de gebruiksmogelijkheden van *mits*?
2. Wat is de betekenis en wat zijn de gebruiksmogelijkheden van *tenzij*?
3. Hoe verhoudt het gebruik van *als*, *mits* en *tenzij* zich, en wanneer verdient welk voegwoord de voorkeur?

In 4.1.1 bespreek ik mijn conclusies over de betekenis en gebruiksmogelijkheden van *mits*, en bespreek ik de mogelijkheden *mits* te vervangen door *als*. In 4.1.2 bespreek ik de conclusies over de betekenis en gebruiksmogelijkheden van *tenzij*, en bespreek ik de mogelijkheden *tenzij* te vervangen door *als niet* en *behalve als*. In 4.1.3 formuleer ik conclusies omtrent de verhouding tussen *mits* en *tenzij* en bespreek ik mijn bevindingen ten aanzien van de mogelijkheid *mits* door *tenzij niet* te vervangen en *tenzij* door *mits niet*. In paragraaf 4.2 sluit ik de scriptie af met een evaluatie en reflectie, en doe ik enige suggesties voor vervolgonderzoek.

4.1.1 Mits

Ik heb laten zien dat *mits* gebruikt kan worden om een noodzakelijke, maar niet per definitie voldoende voorwaarde mee in te leiden, maar dat het neutrale *als* in veel gevallen in plaats van *mits* gebruikt kan worden voor het zelfde effect. De voorkeursvorm is *q*, *mits p*. *Mits* wordt uitsluitend gebruikt in inhoudelijke, causale conditionelen, die bij voorkeur een voorspelling moeten bevatten die nog uit kan komen, dus met neutrale epistemische houding. *Mits* kan, in tegenstelling tot *als* of *tenzij*, een beknopte constructie bij zich hebben, zoals in 'Onze steun, mits stemmingen op donderdag'. Ook kan *mits* in de uitdrukkingen 'ja, mits' en 'mitsen en maren' aangetroffen worden, en in het laatste geval ook als werkwoord: 'mitsen en maren' betekent 'klachten en bezwaren hebben', het zogenaamde queruleren. Daarentegen kan *mits* niet gecombineerd worden met een nevenschikkend voegwoord als *maar*.

De argumentatieve richting van *mits*-zinnen is positief, wat samenhangt met de verplicht aanwezige notie van wenselijkheid $q+$ of desnoods ontkende onwenselijkheid, $\sim q-$. De argumentatieve kracht van *mits* is groot: er wordt betrekkelijk veel nadruk gelegd op het bestaan van de voorwaarde. Wil een spreker toch als gebruiken in plaats van *mits*, maar moet duidelijk zijn dat de voorwaarde van groot belang is, dan kan als zo nodig worden versterkt tot *alleen als* of *slechts dan als*. Deze versterking is niet altijd nodig: in sommige gevallen volstaat *als*. Versterkte vormen van *mits* komen ook voor, zijn grammaticaal onjuist, maar dragen er misschien wel toe bij dat er *nog* meer nadruk op de voorwaarde komt te liggen.

Ondanks het bestaan van alternatieven als *indien*, *wanneer* en *als* wordt *mits*, ouderwets of niet, nog veel gebruikt, vooral in formele context. Dat bewijst dat *mits* nog altijd bestaansrecht heeft. Buiten het formele domein moet *mits* echter veel minder voorkomen.

4.1.2 Tenzij

Met *tenzij* wordt een uitzondering ingeleid op de gang van zaken in de hoofdzin. De meest voorkomende vorm is *q*, tenzij *p*. *Tenzij* kan zowel in inhoudelijke conditionelen als in speech-act-conditionelen worden gebruikt. Als *tenzij* in een bijzin staat, moet dat een volledige bijzin zijn. Daarnaast kan *tenzij* in een uitdrukking ‘ja, tenzij’ of ‘nee, tenzij’ voorkomen.

De argumentatieve richting van de hoofdzin mag positief of negatief zijn; de tenzij-zin vormt hierop ‘reddende’ of ‘blokkerende’ uitzondering. De argumentatieve kracht van *tenzij* is groot omdat *tenzij* een unieke betekenis heeft die zich niet eenvoudig laat parafraseren: de uitzondering die met *tenzij* ingeleid wordt, staat relatief los van de hele voorgaande context. Daardoor kan een tenzij-constructie ook de vorm *q*. Tenzij *p* aannemen. *Tenzij* onderscheidt zich van *behalve als*, dat in veel gevallen min of meer op dezelfde plaatsen inzetbaar is, door deze relatieve onafhankelijkheid. *Tenzij* kan pas worden gebruikt als de inhoud van de tenzij-zin op geen enkele wijze conflicteert met die van de hoofdzin. *Behalve als* ‘controleert’ alleen zijn directe omgeving op cohesie. Hierdoor kan *behalve als* meermaals voorkomen: elke nieuwe *behalve als* veroorzaakt een inbedding in de voorgaande context, een nieuwe mentale ruimte binnen de vorige. *Tenzij* kan maar eens per zin voorkomen en kan maar één uitzondering inleiden. Meerdere uitzonderingen met *tenzij* worden als parallel aan elkaar opgevat, waardoor een verkeerde interpretatie kan ontstaan zoals in het schrikkeljaar-voorbeeld. *Tenzij* en *behalve als* verschillen dus op een paar punten substantieel van elkaar. Dat *tenzij* in formeel taalgebruik zo veel vaker wordt gebruikt, is waarschijnlijk te danken aan het vermeend informelere karakter van *behalve als*. Hierdoor klinkt *behalve als* misschien automatisch minder overtuigend in meer abstracte constructies. Ook *als niet*, dat eveneens in veel gevallen voor *tenzij* in de plaats kan komen, heeft een andere inzetbaarheid dan *tenzij*: *als niet* suggereert mogelijk een andere logische gang van zaken en roept een andere mentale-ruimte-configuratie op.

4.1.3 De verhouding van mits en tenzij

Omdat beide voegwoorden een conditionele bijzin inleiden, en er bij beide sprake is van een zekere (al of niet uitsluitende) voorwaarde, is het geen wonder dat ze wel eens door elkaar worden gehaald. Dat wil echter niet zeggen dat beide voegwoorden elkaars spiegelbeeld zijn. Men kan beweren dat *mits* en *tenzij niet* eenzelfde betekenis hebben: ‘houdbaar mits gekoeld bewaard’ en ‘houdbaar tenzij niet gekoeld bewaard’ geven hetzelfde advies. Hetzelfde geldt voor *tenzij* en *mits niet*. Toch kan *mits* slechts zelden door *tenzij niet* worden vervangen, want daardoor verandert de argumentatieve richting, en daarmee de strekking van de zin. Het psychologische effect op de geadresseerde is dan anders, waardoor die een verkeerde indruk krijgt van de intentie van de spreker. Een benadrukte voorwaarde is iets anders dan een ontkende uitzondering; een belofte is iets anders dan een ontkende waarschuwing. De omgekeerde handeling, van *tenzij* naar *mits niet*, is nog minder vaak zinvol, omdat een eventuele onwenselijkheid in de tenzij-zin niet in een mits-zin past. De context en de houdingen van de sprekers maken voor een groot deel uit in welke vorm een conditionele bewering het beste gegoten kan worden.

Ik heb hierboven al geconcludeerd dat *mits* vaak door *als* te vervangen is, en *tenzij* vaak door *als niet* of *behalve als*, hoewel er voor elke situatie ook tegenvoorbeelden zijn. Mijn eindconclusies zijn dat het vervangen van *mits* door *als* in veel gevallen mogelijk is, maar dat *als* door zijn neutrale karakter niet altijd een voldoende argumentatieve kracht heeft. *Tenzij* kan op zijn beurt in veel gevallen tot *als niet* worden vereenvoudigd, maar vaker niet. *Behalve als* lijkt qua eigenschappen het meest op *tenzij*, maar beide vormen hebben een significant verschillende inzetbaarheid. Ten slotte wordt *tenzij* in het algemeen makkelijker en vaker gebruikt dan *mits* door zijn grotere flexibiliteit.

4.2 Evaluatie en reflectie

Het door mij uitgevoerde corpusonderzoek was van een kleine schaal, en ik heb kwalitatief onderzoek gedaan in plaats van kwantitatief onderzoek. Ik ben er denk ik wel in geslaagd om, op basis van deze beperkte analyse, meer inzicht te kunnen geven in de betekenis en inzetbaarheid van *mits* en *tenzij* ten opzichte van elkaar.

Door een onderzoeksterrein te kiezen waar, zeker op het niveau van voorwaardelijke voegwoorden in het Nederlands, weinig over geschreven is, door mij daarbuiten te concentreren op een aantal Engelstalige publicaties over uiteenlopende aspecten van conditionaliteit, en ten slotte een klein corpus van politieke notulen te kiezen, was dit onderzoek in een aantal opzichten behoorlijk beperkt. Ik heb een kwalitatief onderzoek gedaan waarbij mijn methode als subjectief en intuïtief omschreven kan worden. Ik heb mij hiertoe genoopt gezien, bij een gebrek aan mogelijkheden harde bewijzen te leveren of algemeen geldende uitspraken te doen. Ook is taalgebruik, en dan zoïets subjectiefs als het kiezen van een bepaald conditioneel voegwoord, per definitie een kwestie van smaak en stijl. Over sommige dingen is iedereen het wel eens, bijvoorbeeld dat *Er is geen kapvergunning nodig, mits de bomen op een lijst staan* iets anders betekent dan *Er is geen kapvergunning nodig, tenzij de bomen op een lijst staan*. Als de bomen door de lijst beschermd worden, dan is de tweede zin juist en de eerste onjuist, althans op semantisch vlak. Grammaticaal lopen beide zinnen even goed. Maar niet alle uitingen kunnen zonder meer het label 'juist' of 'onjuist' krijgen. Veel van de zinnen in dit onderzoek heb ik van een vraagteken voorzien, bijvoorbeeld het substantiële aantal *tenzij*-zinnen uit mijn corpus die ik wel met *behalve als* zou goedkeuren, maar waar ik toch een voorkeur heb voor *tenzij*. Daarnaast was de overweging of *als* op bepaalde plaatsen een identieke boodschap kon overbrengen als *mits*, zelden eenvoudig. En dan zijn er de speech-acts met *tenzij* die ik aanvankelijk resoluut van de hand wees, later minder resoluut, en die nog later toch wel aanvaardbaar gevonden moesten worden, omdat ze in mijn corpus nu eenmaal voorkomen.

Als ik een vervolgonderzoek zou moeten doen, zou ik in de eerste plaats een ander corpus zoeken, bij voorkeur een op basis van gesproken taal. Het was aardig om met allerlei (al dan niet door anderen) geconstrueerde voorbeeldzinnen te goochelen, maar die hebben, sommige meer dan andere, maar weinig te maken met de realiteit van de alledaagse spreektaal. Het Corpus Gesproken Nederlands zou een goede plaats zijn om naar nieuwe data te zoeken. Omdat *behalve als* en *als niet* zo weinig in mijn corpus voorkomen, heb ik alleen zinvol de *tenzij*-zinnen kunnen analyseren op de mogelijkheid deze alternatieven te kiezen, en niet andersom. Een corpus waarin *behalve als* en *als niet* veel voorkomen zou die mogelijkheid wel bieden. Ten slotte heb ik, voornamelijk om praktische redenen, het voegwoord *als* geen eigen analyse gegeven: ik had ook van zinnen met *als* kunnen proberen vast te stellen of *mits* ook had gepast. Nochtans denk ik dat dat niet vaak het geval was geweest, omdat *als* zo'n ruime inzetbaarheid heeft, terwijl *mits* allerlei eisen aan zijn omgeving oplegt. Deze algemeenheid van *als* maakt het meteen erg onpraktisch.

Hiermee besluit ik deze scriptie, een werkstuk dat binnen de specialisatie Taalbeheersing begon, maar dat me tot mijn verbazing steeds meer in de richting van de taalkunde heeft geleid, omdat de kwaliteiten van *mits* en *tenzij* niet te ontrafelen zijn zonder deze voegwoorden minutieus te bestuderen.

Bronnen

Geraadpleegde literatuur

- Akatsuka, Noriko. 1986. Conditionals are discourse-bound. In *On conditionals*, red. Elizabeth Closs Traugott et al., 333-351. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, Bernard. 1986. Conditionals, a typology. In *On conditionals*, red. Elizabeth Closs Traugott et al., 77-99. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daalder, Saskia. 1994. Tenzij in irreëel conditioneel verband. In *Nauwe betrekkingen. Voor Theo Janssen bij zijn vijftigste verjaardag*, red. R. Boogaart en J. Noordegraaf, 31-38.
- Daalder, Saskia. 2009. Conditional Constructions: The Special Case of Modern Dutch *mits*. In *Journal of Germanic Linguistics 21.2 (2009)*, 231-48.
- Dancygier, Barbara. 1998. *Conditionals and prediction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dancygier, Barbara en Sweetser, Eve. 2005. *Mental spaces in grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dudman, V.H. 1998. On the grammar of conditionals: reply to Barker. In *Analysis*, VOL 58: 277-285.
- Fauconnier, G. 1985 [1994]. *Mental spaces*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fillenbaum, Samuel. 1986. The use of conditionals in inducements and deterrents. In *On conditionals*, red. Elizabeth Closs Traugott et al., 179-195. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fillmore, Charles J. 1990. Epistemic stance and grammatical form in English conditional sentences. *CLS 26*: 137-162. Chicago: Chicago Linguistic Society.
- Gerlofs, Janne Maaïke. 2009. *The use of conditionals in argumentation: a proposal for the analysis and evaluation of argumentatively used conditionals*. Proefschrift, Universiteit van Amsterdam.
- Grice, H. Paul. 1975. Logic and conversation. In *Syntax and semantics*, VOL 3, *Speech acts*, red. Peter Cole en Jerry Morgan. New York: Academic Press.
- Nieuwint, P.J.G.M. 1992. *On conditionals: a study of conditional sentences in English and Dutch*. Proefschrift, Katholieke Universiteit Brabant.
- Verhagen, Arie. 2005. *Constructions of intersubjectivity*. Oxford: Oxford University Press.

Websites

- https://zoek.officielebekendmakingen.nl/zoeken/parlementaire_documenten
http://www.tweedekamer.nl/vergaderingen/plenaire_vergaderingen
http://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/plenaire_verslagen/